Article

IJOKS

International Journal of Kurdish Studies
(ISSN:2149-2751)
4 (2), pp. 416–453
http://www.ijoks.com

The Patterns of spending time among Ayyubid Kings in Bilad Al-Sham and Al-Jazeera (589_658 A.H/ 1193_1259 A.D)

***Ako B. Muhammad*[1]** ***Muhsin M. Muhammad*[2]**

Received: Feb23, 2018 **Reviewed**: Mar11, 2018**Accepted**: Mar19, 2018

Abstract

This research is an attempt to illustrate general image of the pattern of spending time among the Ayyubid Kings in Bilad Al-Sham and Al-Jazeera (589_658A.H/ 1193_1259 A.D). In the present paper, the light is shed on their private, secret and formal lives, away from political and military lives by examining how they spent their holidays and leisure times. All this information is supported by a bunch of resurces in which some of them were primary that have been obtained from their period.Although Ayyubid Kings were fighting and struggling in civil war and they were in continuous war against crucifiers; and other who headed towards their region, these were not barriers to spend their normal lives and they brought leisure to their lives. However, some of them spent their lives in various patterns; for instance, doing some physical and ethical activities such as hunting, riding horses, playing Polo (suljan), target shooting, and other mental or intellectual gammes (chess and backgammon). In addition, they spent a lot of money in their mansion for relaxation and happiness, such as participating in philosophical and intellectual meetings. Moreover, they were also listening to songs and music and dedicating a special time for wine drinking. Besides those, they had many particular trips, picnics and vacations to stunning and wonderful places to have some fun.

Keywords: Ayyubid Kings, Bilad Al- Sham, Al- Jazeera, Pattern, Leisure time, Crucifier

Recommended citation:
Muhammad A. B. & Muhammad M. M. (2018). The Patterns of spending time among Ayyubid Kings in Bilad Al- Sham and Al- Jazeera (589_658 A.H/ 1193_1259 A.D). *International Journal of Kurdish Studies* 4 (2), 416–453. doi: **10.21600/ ijoks.454465**

[1] Prof. Dr., University of Salahaddin, Collage of Arts, Erbil, KRG, Iraq, E-mail: ako.muhamad1@su.edu.krd
[2] Asst. Lecturer, University of Salahaddin, Collage of Arts, Erbil, KRG, Iraq,
E-mail: muhsin.muhammad@su.edu.krd

شێوازەکانی کات بەسەر بردنی مەلیکەکانی ئەیوبی لە ناوچەکانی شام وجەزیرە

(589_658ك/ 1193_1259ز)

پ.د. اکۆ برهان محمد **م.ی. محسن مامل محمد**

زانکۆی سەلاحەددین/ کۆلێژی ئەدەبیات

پوختـــــە

ئەم توێژینەوەیە هەوڵدانێکە بۆ نیشاندانی وێنایەکی گشتگیری شێوازەکانی کات بەسەر بردنی مەلیکەکانی ئەیوبی لە ناوچەکانی شام وجەزیرە(589_658ك/1193_1260ز)، لە ڕێگای بەدوا داچوون وتیشك خستنە سەر دیوە شاراوەکانی ژیانیان بەوەی چۆن کات و پشووەکانیان بەسەربردووە دوور لە کاروباری فەرمانیان لە پرسە سیاسی وسەربازییەکان، هەمووئەمانەش پشتڕاستکراوەتەوە بە بەڵگە و ئاخافتنی مێژوونووسە ڕێگرانی سەرچاوەکان کە بەشێکیان بنەڕەتین وهاوسەردەمی ئەوان ئەژمار کراون.

لەگەڵ ئەوەی مەلیکەکانی ئەیوبی سەرقاڵی ململانێی نێوخۆیی وشەڕی بەردەوام بوون لەگەڵ خاچییەکان وئەوەی ڕێگری لە هێرشی نەیارانیان لە ناوچەکانیان دەکرد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شەڕو ململانێکان نەبوونەتە ڕێگر لەبەردەم پشتگوێ خستنی ژیانی ئاسایی وچێژوەرگرتن و پڕکردنەوەی کاتەکانیان، بەڵکو هەندێکیان ساتەکانیان ڕۆژانەیان بە شێوازی جۆراوجۆر بەسەر بردووە، لەوانە بە ئەنجام گەیاندنی چەند چالاکییەکی جەستەیی وەکو وەرزشی ڕاوکردن و سوارچاکی و یاری تۆپێنی چۆگان(الصولجان) ونیشانە شکێنی(لعبة البندق) وچەند یارییەکی هزری وزەیی وەك شەترەنج وتاولە(النرد)، لە پاڵ ئەوەش خەرجکردنی پارەیەکی زۆر لە کۆشك ودەربارەکانیان بۆ خۆشگوزەرانی وئاسودە کردنی وگیانیان وهزری خۆیان وەك بەشدار بوون لە دانیشتن وکۆڕی زاناو ئەدیب ورۆشنبیران وگوێگرتن لە مۆسیقاو گۆرانی لەگەڵ دانیشتنی تایبەت بە مەیخواردنەوە، سەرەڕای ئەوانەش ئەنجامدانی چەندین گەشت وسەیران بۆ ناوچە دڵڕفێن وکەش وهەوا لەبارەکان بە مەبەستی پشودان وئاسودەکردنی ناخیان.

پێشەکی

دیارە مەسەلەی ئاسودەیی وکامەرانیی وکات بەسەربردن یەکێکە لە بابەتە هەستیارەکان، بەتایبەت ئەگەر پەیوەست بێت بە و کارەکتەرانەی کە لە قۆناغە کانی مێژووی ئیسلامدا فەرمانڕەوایان کردووە، ئەوەش زیاتر لەوەدا سەرچاوەی گرتووە هەمیشە بە چاوی پیرۆزییەوە لە و کەسانە ڕوانراوە لە ڕوانگەی ئیسلام، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بابەتی کات بەسەر بردن پێداویستییەکی زیندەگی هەموو مرۆڤێکە لە هەر پلە و پایەیەك دا بێت، چ دەسەڵاتدارو زەنگین یان خود کەسی ئاسایی، ئەوەش زیاتر لەوەدا گەڵاڵە بووە کە هەر چەندە لە کرۆکدا خوای گەورە بەندەکانی دروستکردووە بۆ ئەوەی خوا پەرستی وگوێڕایەڵی وبەندایەتی ئەو بکەن، بەڵام ئەوە بە مانای ئەوە نییە ژیانی تایبەتی خۆیان پشتگوێ بخەن، بەڵکو پێویستیان بە پڕکردنەوەی پێداویستی وحەزوو ئارەزوو وویستەکانی ژیانی وەك خواردن وخواردنەوەو حەسانەوەو

ئارامکردنەوەی رۆح وناخیان ودڵخۆشبوون وگەران وسوران وکات بەسەر بردن وپێکەنین وگاڵتە و گەپ هەبێت، بەڵام بە جۆرێک بێت زیادەڕۆیی وبەهەدەردانی تیدا نەبێت، ئەوەش بە لەبەر چاوگرتنی ئەوەی کە وا هەموو کات بەسەر بردنێک رابواردن نییە، بەڵکو هەندێک جار لایەنی ئەرێنیشی هەیە بە تایبەتی ئەوەی پەیوەستە بە دانیشتنی کۆڕو کۆبونەوە زانستییەکانیانخود ئەوەی پەیوەستە بە مەشق وراهێنان و وەرزش وهونەرەکانی سوارچاکی.

بابەتی خۆشگوزەرانی وەک ئەوانە کایەی ژیانی خۆشنوودو پڕ لە رەفاهیەت بۆ مەلیکە ودەسەڵاتداراو خەڵک بە گشتی لە هەموو کات وسەردەمێکدا وابەستەی چەند پایەو فاکتەرێکە، وەک بەرقەرار بوونی سەقامگیری وئاسایش لە وڵات، ئابوریەکی بەهێزەنگدانەوەی هەبێ لەسەر هەموو کایەکانی ژیان، سەرەڕای ئەوانەش مەلیک وکاربەدەستان خۆیان ببنە سەرمەشق وچاو ساغ بۆ ئەوەی گەل ومیللەتەکانیان چاو لەوان بکەن هەروەک دەگوترێت: ((خەڵک لەسەر رێچکەو ریبازی پەروەردەگارەکانیانن))(ابن كثير، 1988، 186/9).

هەرچی پەیوەستە بە دەوڵەتی ئەیوبی، ئەوا هەل ومەرجی دروستبوونی لەسەر شانۆی سیاسی تا رادەیەک جیاواز بووە لەگەڵ شێوازی بە دەسەڵاتگەیشتنی دەوڵەتی فاطمی پێش خۆیان وهاوکات دەوڵەتی مەمالیکی دوای ئەوان، تەنانەت مەلیک وخاوەندارو رێبەرەکانیشی هاو شێوەی ئەوان دەستکراوە و وەک پێویست کاتیان لە بەر دەستدا نە بوو بپرژێنە سەر ژیانی دونیایی وخۆشگوزەرانی وبە هەدەردان، لەبەر ئەوەی لە رۆژگاری ئەواندا خاچ یەکان زۆر نزیک بوون لە دەرگاکانیان، ئەوە لە کاتێکدا بەشێک لە مەلیکەکانیان خەریک بوون بە کێشمەکێش وململانێ لە سەر پرسی دەسەڵات لە نێوان خۆیان، سەرەڕای ئەوەش هەندێکیان خەریکی شەڕو شۆڕو قایمکاری بوون بە رامبەر بە و ەکۆو قەوارە لۆکاڵیانە ی ناوچەکە بە تایبەتی ئەوانە ی مایەی هەڕەشە بوون بۆ ناوچەکانی ژێر قەڵەمڕەوەیان، بەڵام هەموو ئەوانە بە مانای ئەوە نییە کە وا مەلیکەکانی ئەیوبی زیادەڕۆییان نەکردووەو دوور بوونە لە مەسەلەی خۆشگوزەرانی و ژیانی تایبەتی خۆیان، بەڵکو ئەوانیش بە پێی بارودۆخی سەردەم وخولیاو حەزو ئارەزووی بەشێکیان مەلیکەکانیان سڵیان نەکردووە لە ژیانی دونیایی وهەواو هەوەسە تایبەتییەکانی خۆیان.

لە لایەکی دیکەوە، مەلیکەکانی ئەیوبیش وەکو ئەڵقەیەکی دانەبراوی میللەتانی موسڵمان هەر لە کۆنەوە هەندێک لە شێوازی کات بەسەر بردنی خۆیان هەبووە وەک ڕاو شکارو پێشبرکێ سوار چاکی وشمشێربازی ونیشانە شکاندن، بێگومان ئەوانەش لە بنەڕەتدا شێوازێک بووە لە ڕاهێنان ومەشقی جەستەیی وئامادەکردنیان بۆ مەیدانەکانی جەنگ، لە بەر ئەوەی پەروەردەو پێگەیاندنی پرۆڵەکانی نێو ماڵباتە دیارەکانی نێو مێژووی ئیسلام تەنیا بریتی نە بووە لە پەروەردەکردنیان لە ڕووی هزری، بەڵکو گرنگی دراوە بە مەشق و ڕاهێنانی جەستەیی وهونەرەکانی شەڕ کردن، هەموو ئەوانەش زیاتر پێگەیاندنی گەنجان بووە لەسەر ئازایەتی ومەردایەتی ومێژووی سیاسی ونەوەک تەنها ڕاهاتنیان لەسەر ژیانێکی پڕ لە رەفاهیەت و نازو نیعمەت. جگە لەوەش هەندێکیان لە ئەنجامی تێکەڵاوی وبەریەککەوتنیان لەگەڵ میللەتانی دیکە هاتوونەتە ناویان هەندێک بە شێوازی نوێ وهەندێکی دیکە لەسەر ئاستی تاکەکەسی ئەنجامدراون وەک یاری تۆپێنی چۆغان وشەترەنج وتاولە.

سەبارەت بە چوار چێوەی تیۆرییەوەکە ئەوا بە پێی کات بە سەر بردنی مەلیکەکان دابەشکراوە بۆ پێشەکییەک و دوو تەوەرە لەگەڵ چەند دەرئەنجامێک کە لە کۆتاییدا خراوەتە ڕوو، ئەوەتا لە تەوەرەیەکەمدا جەخت کراوەتەوە لە و کات بە سەر بردنانە ی بە شێوەیەکی جەستە ی وکردارەکی بە یاری ئەنجامدراون وەک ڕاو کردن، سوارچاکی، یاری تۆپێنی چۆغان (صولجان)، نیشانە شکاندن لە گەل گەشت وسەیران، لە پاڵ ئەوەش بابەتی

تایبەتەرخانکراوە بۆ ئەو کۆڕی زەماوەندانەی کە پشت ئەستورە بە زۆریەکی ولاتانەوە و بەهەمەکانی ئەنجامدراون وەک شەترەنج وطاولە . هاوکات لە تەوەرەی دووەمدا تیشک خراوەتە سەر دانیشتنەکانیان لە کۆڕی زانا وئەدیب وەرگێڕاوەکانیان، لەگەڵ دانیشتنە تایبەتیەکانی وەک گوێگرتن لە مۆسیقا و گۆرانی ومەیخواردنەوە.

تەوەرەی یەکەم/ کات بەسەر بردنە کانی بەشێوازی جەستەیی وکردارەکی وکاری ئەنجامدراون

1_ ڕاو کردن

هەڵبەتە مەسەلەی ڕاو وڕاوشکاری یەکێک بووە لەو کردارە دانەمەزرانەی هەر لە کۆنەوە بەشێک بووە لە ژیانی مرۆڤایەتی و ئامانج لێی بریتی بووە لە دابینکردنی بەشێک لە پێداویستیەکانی ژیانی ڕۆژانە لە ڕێگای ڕاوکردنی جۆرەها باڵندە و ئاژەڵی کێوی،بەمەش ڕاوکردن سەرچاوەیەک بووە بۆ بژێوی ژیانیان، بەڵام ئەوەی زیاتر مەبەستمانە، بۆ مەلیک ودەسەڵاتداران وەکو گەشت و سەیران وکات بەسەربردن و نیشاندانی تواناو لێهاتوی وکارامەیی یان بووە کە تیایدا فەرمانڕەواو دەست ڕۆیشتووەکان مەشقیان دەکرد لە سەر سوارچاکی، ئارامگرتن، ڕووبەڕووبونەوەی برسیەتی وتینوێتی وجولاندنی ئەو هێزە شاراوەی کە لە ناخیاندا بووە(العباسي، 1989، 267/2).

ئەوەی لێرەدا جێگای ئاماژەیە،ڕاوکردن بە گشتی کات بەسەربردنێکی بەسوودە ، لەبەر ئەوەی خۆشی ووەرزش ومەشق، هەم دەسکەوتیشی تیادایە، بەڵام لە هەمان کاتدا ناکرێت ئەوەش بە نادیدە بگیرێت ئەمەیکەکان ئامانجیان کە ڵێک وەرگرتن نە بووە لە گۆشت وبەرووبومەکانی ، بەڵکو زیاتر بۆ خۆشی وکات بەسەر بردن بووە، لە ڕاستیدا ئەو جۆرە لە ڕاوەش لە ڕوانگەی ئاینیدا تا ڕادەیەک زۆر پەسند نەبووە، بە جۆرێک کارێکی نەویستراو وقێزەون بووە کاری وگاڵتەو لاقرتی بەبوونەوەرەکانی خوای گەورە بکرێت وبخرێتە بەر سیبەری کەوانە وتیرەکان وڕاوکردنیان بەبێ ئەوەی پێویستیان پێی هەبێت (الطیار، 2003، ص29)، هەروەک پێغەمبەری خوا (د.خ) دەفەرموێت :(لا تتخذوا شيئا فيه الروح غرضا)(ابو داود، 1999، 343/4). وێڕای ئەوەش کە مرلە دەسەڵاتدارو فەرمانڕەواکانیان بە رچاو دەکەوێت، بەتایبەتی لە مێژووی ئیسلامدا حەزو خولیای ڕاوکردنی نەبووبێت، بەڵکو لە زۆر پەراوی سەرچاوەکاندا چەندین چیرۆک وداستان تۆمارکراون شایەتی ئەوە دەدەن کە وا بایەخی زۆر بەو چالاکیە دراوەو بەشێک لە کاتەکانیان بۆ تەرخاندەکردووە.

ئەوەتا مەلیکەکانی ئەیوبی وەکو زۆرێک لە خاوەندارو دەسەڵاتدارانی دیکە، لە هەر کاتێکدا بۆیان ڕەخسا بێت بەشێک لە کاتەکانیان تەرخانکردووە بۆڕاو کردن، بە شێوەیەک سەلاحەددین دوای ئاگر بەستی لەگەڵ خاچیەکان لە ساڵی 588ک/1193ز، دووبارە گەڕایەوە دیمەشق ولە و کاتەشدا مەلیک الافضل، مەلیک الظاهر غازیمەلیک الظافر خضرلە گەڵ منداڵەکانی دیکەی لە تەکیدابوون، دواتر مەلیک العادلی براشی هاتە لای وهەمویان بە یەکەوە ڕۆژانە دەردەچوون بۆ گەشت وڕاوکردن، بە تایبەتی بۆ ئەو شوێنانەی کە بەشێکی زۆر لە ژیانی منداڵی تیایدا بەسەر بردووە (ابن شداد، 2005، ص ص412-413؛ ابن واصل، 1957، 410/2)، ئەوەش بۆمان بەدیار دەخات نەک تەنها خۆی، بەڵکو کوڕو براکانیشی ئارەزوویەکی بێسنووریان بۆ چالاکیڕاوکردن هەبووە، تەنانەت هەندێکیان ژیانی خۆیان لە پێناویدا داناوە ، هەر وەک مەلیک المعز ئیسحاق کوری سەلاحەددین خولیاو ئارەزووی زۆری بۆڕاوکردنی هەبووە، بە جۆرێک لە ساڵی625ک/1227ز

بووە قوربانی چالاکیی ڕاو کردن، دوای ئەوەی لە سەر پشتی ولاغەکەی گلاو کەوتە بن پێی لەو کاتەی خەریکی ڕاوکردنی نێچیرەکەی بوو (الحنبلي، 1987، ص ص265-266).

لەو کاتەدا ئەو کەل وپەلانەی ڕاوکەران بە کار دەهێنان چەندین جۆر بوون، وەکو تیروکەوان، ڕم، لەگەڵ جۆرە چەکێک کە زیاتر بۆ ڕاو کردنی باڵندەکان بەکار دەهێنرا ئەویش بریتی بوو لە دارێکی ناو کلۆر کە پارچە کانزای مس وئاسنی تێدا بوو، خود پارچە قوری بە ئاگر سوورکراوی پێ دەهاویشتراو گەر بەر نێچیرەکە کەوتبا بریندارى دەکرد، لەگەڵ تۆڕو قولاب ئەوانە زیاتر بۆ ڕاوی ئاوی بە کار دەهاتن (القلقشندي، 1987، 2/154؛ المهورمزي ،اري 2012، ص124)، جگە لەوانە ش چەندین جۆر ئاژەڵی ڕاهێنراوی تایبەت بە ڕاوشکاریان لەگەڵ خۆیاندا دەبرد، لە دیارترینیان (تانجی) تانژی سلوقی[(1)] بوو، سەرەڕای ئەوەش چەندین جۆر باڵندەی گۆشت خۆری چرنووکدرێژی وەکو بازو شاهین ودااڵ وهەڵۆ بە کار دەهێنرا، کە هەر یەکێک لەوانەش جولە و تایبەتمەندی خۆیان هەبووەو باشترین جۆرو ڕەگەزەکانی ئەو باڵندانەش سەرچاوەیان هەردوو ولاتی خزرو خوارزم بووە لەگەڵ چیاکانی دەوروبەری ئەرمینیا (المسعودي، 2005، 1/269؛ الدميري، 2003، 2/66-67).

جێگای ئاماژە پێدانە، هەر یەکێک لەو ئاژەڵانەش لە نزیکەوە سەرپەرشتی وچاودێرییان دەکران لە لایەن کەسانی شارە زاو بە ئەزموون، بە جۆرێک هەر چەشنە لە نەخۆشی و کەموکورییەکیان هەبووایە نەدەبران بۆ ڕاو تاوەکو بە تەواوی ئامادە دەبوون ورادە دەهێنران، ئینجا دەبران بۆ ڕاو کردن، وێڕای ئەوەش هەندێک جار نمونەی تایبەت ئەو ئاژەڵانەی تایبەت دەکرێت بوونە بە دیاری لە نێوان ئەو دەسەلاتداران وپاشاکاندا کە لە هەمان بە ئاوارەکان بوون و پێکدەکرد ، لە م چوار چێوەیەشدا ئاماژە بەوە دەکرێت خاوەنداری شاری خەلات کۆمەڵێک دیاری بە نرخی بۆ مەلیک العادل ناردووە، لە نێویاندا بازێکی سپی نەوازە بوو کە لە چالاکیی ڕاوکردندا بێ ڕکابەر بووە (الدواداري، 1972، 7/161). لەبەر ئەوەی مەلیک العادل زۆر تامەزرۆی ڕاو بووە تاوەکو ڕۆژێکیان لەگەڵ کورەکانی بەیەکەوە دەرچوون بۆ ڕاوکردن، لەو کاتەدا مەلیک العادل بازە سپیە نەوازەکەی هەڵدا بۆ ڕاوەدونانی باڵندەیەک، بەڵام چوو لە سەر سەری مەلیک الاوحد نیشت، لە بەرامبەر ئەوەدا مەلیک العادل بەگاڵتەوە و پێکەنینەوە وگووتی: ((ئە مرۆ بازەکە مان کوندە بەپۆیەکی (پە بۆ ڕاوکرد)) (الدواداري، 1972، 7/161). لە ڕاستیدا ئە و وتەیە وەکو توانج گاڵتە ئامێز وا بوو بۆ کورەکەی، لەبەر ئەوەی بە ژن وبا ڵای کورت بوو، خودان کەسایەتییەکی بە هێز و بە شان وشەوکەت نەبوو.

بەدەر لەوە، کاتێک کەژاوەی مەلیک دەردەچوو بە مەبەستی ڕاوکردن بۆ ماوەی چەند ڕۆژێک ژمارەیەکی زۆر لە دەست وپێوەندە کانیان لەوە ڕاو دەکرد، لەگەل چێشتلێنەرو پزیشک وچەند خزمەتکارێک کە ئەرکیان هەڵدانی چادرو ڕەشماڵی تایبەت بووە بە ڕاو، لە هەمان کاتدا ڕێ شوێنی پێویستیان دەگرتە بەر بۆ سەلامەتی وپاراستنی گیانی مەلیک، ڕاستە کرداری ڕاوکردن بۆ خۆشی وکات بەسەر بردن بووە، بەڵام لە هەمان کاتدا دەرفەتی زێڕینیش بووە بۆ نەیارو دوژمنان بۆ ئەوەی ئەو هەلە بقۆزنەوە بۆ تیرۆرکردن وی کلاکردنە وەی پرسە کان وە ئەبانە دی ئامانجە کان (نصار، 1999، ص223)، هەربۆیە لە ڕێ رەدا تایبەتی ی ئە وە دەکرێت تە واوی ئامادەکاری ی وپێداویستیەکانی تایبەت بە ڕاو کردن، هەر لە کەل وپە ل وسە رجەم پێداویستیەکانی لەلایەن کەسێکەوە سەرپەرشتیدەکرا بە ناوی (امیر شکار) کاتێک بەرپرسیاریەتی تە واوی ڕاوکردنی مەلیکی لەسەر شان بووە (ابن تغري بردي، د .ت، 7/184)، لە م نێوەندەشدا مە لیک الظاهر غازي خاوە ندار ی حلبکاتێ ک چۆتە ڕاو ژمارە ی ەکی زۆر لە دەست و پ ێوەندە و خزمەتکارەکانی لەوە ڕاکردووە، لە نێویشیاندا چێشتلێنەرەکانی خوانی گە ورەیان بۆ دەکرد، بە تایبەتی ئامادەکردنی گۆشتی وشکراو بە نمەک زۆربەی جار لە کاتی ڕاوکردندا حە زی لێبووە (ابن نظيف الحموي، 1981، ص72).

به هەمان شێوە مەلیك العزیز محمدی كوری مەلیك خولیاو ئارەزووی زۆری بۆ ڕاوكردن هەبووە، بە جۆرێك لە ساڵی 634ك/1236ز دەرچوو بۆ ناوچەی حارم[2] بە مەبەستی ڕاوكردن (الحنبلي، 1987، ص 342)، لە وەرزی بەهاردا، لەبەر ئەوەی لە و وەرزەدا تارادەیەك كەش وهەوا لە باره و زەوییەكان دەگەشێنەوەو سەوز هەڵدەگەرێن، ئەوە لە كاتێكدایە ئاژەڵەكانیش تێیدا زۆر زیاد دەكات بە هۆی كرداری جوت بوون و زاوزێوە، ئەوەش وا دەكات بۆ گەڕان بە دوای ئاوو سەرچاوەی خۆراك بێنە دەروە، بەمەش پێ دەشت وناوچە چۆڵەوانییەكان پڕ دەبن لە ئاژەڵی كێوی، ئەوەش كاریگەری هەبوو لەسەر كار ئاسانی بۆ ئەو كردارە، بە تایبەتی لە بەرەبەیانی زوو سەرەتای ڕۆژ گونجاوترین كات بوو بۆ چالاكی ڕاوی نێچیرەكان (نوري، 1996، ص117).

كاتێك ڕووبەڕیراوكردن دیاری دەكرا، دوو جۆر ڕاو دەستی پێدەكرد، یەكێكیان ڕاوی باڵندەو بوو كە زیاتر لەلایەن مەلیكەكانەوە بە چەك ڕاو دەكرا تایخود لە ڕێگای باڵندەی ڕاوەكەرەكانی وەك بازو شاهین، لە لایەن كەسێكەوە بە سوارەی ئەسپەوە بازەكەی دەرفاند وبە دوایدا دەڕۆیشت بۆ ئەوەی شوێنی نێچیرەكەی لێ ون نەبێت، ئەمە لە كاتێكدایە بۆ پاراستنی دەستی لە چرنۆكە درێژەكانی دەستكێشی لە دەست دەكرد، ئەوەی دیكەشیان بریتی بوو لە ڕاوكردنی ئاژەڵی گەورەی وەك بزنە كێوی ومامز گیانداره دڕندەكان، مەلیك ودەست و پێوەندەكانی ئەلقەیەكی بازنەییان بەدەوری ڕووبەڕیراوكردنەكە دروست دەكرد بۆ ئەوەی بە ئاسانی لە دەستیان دەرنەچێ، لە هەمان كاتدا باڵندە چرنۆك درێژەكانی وەك بازو شاهینیان هەڵدەدا بۆ ئەوەی ترس ودڵەڕاوكێ لە نێو ئاژەڵەكان بڵاو بێتەوە، لێرەدا هەموو هەوڵ تەقەڵاكانیش بۆ ئەوە بوو كە وا كرداریراوكردنەكە بۆ مەلیك ئاسان بكرێت ودەستی بگات بە نێچیرەكە (ابن منقذ، د.ت، ص194)، لە م چوار چێوەیەشدا مەلیك الناصر یوسف خاوەنداری شام زۆر ئارەزووی ڕاوكردنی باڵندەی هەبووە، لە م نێوەندەشدا هۆنراوەبێژی دیار ابو عبدالله الكندی(م: 663:1264ز) بە هۆنراوە ستایشی كردووە لە سانی لێدان وپێكانی باڵندەیەك بە ناوی(اللكی) لە كاتی ڕاووكردندا، هەروەك ابن الشعار(2005، مج6،ج271/7) دەڵێت:

كوی قلوب من عاداك لكل بصرع اللكی لما إن تهیـــا

فلا زالت سعودك سابقـــات ونجمك فی العلا أبدا مضیا

ملكت الناصرالسلطان عدلا طوی به بساط الارض طیا

وسهم لم یفوقهم حرب فأخطأ لا ومولانا علیـــــا

كــأن مجرة الافلاك قوس بكفك أو بنادقه الثریـــــا

هاوكات هەندێك لە مەلیكەكان وا سەیریراوكردنیان كردووە كە كات بەسەر بردنێكی خۆشە، لە هەمان كاتدا مەشق و وەرزشكردنیشە، ئەوەش لە مێژینەی ستایشكردنێكدا كە هۆنراوەبێژی دیار شرف الدین الانصاري(م:662ك/1263ز) پەسن وستایشی مەلیك المنصور محمد خاوەنداری حماه دەكات بەوەی كەوا بۆ هەردوو مەبەستەكە ڕاوی كردووە هەروەك (شرف الدین الانصاری، د.ت، ص ص 95-98) دەڵێت:

أكملت كل المنـــاقب ی ا خی ر ماش وراكب تسابق الوحوش حت ی تخاله كالجنـــــــــائب

وكم ضربت علـــیها من حلقه بالـــمقانب جلبت فیها صنوف الا ضداد تلخی جالـــب

وارتحت للصيد لهـــــوا اذ لم تجد من تحارب

جگە لە وەش مە لك الملك المعظم كو ڕی مە لك العادلوە كو براكانی دیكەی مە لكی زۆری بە لايراوكردن هە بووە، ئە وەش لە مێژووینه ی گێڕانە وەكاندا ئاماژە بە وەدەكرێت لە سا ڵی 623ك/1226ز كاتێك مەلك الاشرفی برا ی هاتە سە ردانیكردنی لە شار ی دیمەشق، دوای تە واو بوونی مانگیرەمە زان هەند ێك جار بە یەكە وە دەرچوون ب ۆ ناوچە چۆڵەوانیەكان بە مەبەستیراوكردنی ئاژە ڵی كێوی (ابن واصل، 1957، 180/4).

شایەنی باسە، كاتێك وڵات تووشی بارودۆخێكی نالەبار یاخود ە ێوش و پە لاماری دەرەكی دەبێتەوە وا دەخوازێ دەسەڵاتداران حەزوو ئارەزووەكانیان وەلاوە بنێن وخۆیان تە رخان بكە ن بۆ دۆزینەوەیرێگە چارەو دەربازكردنی وڵات لەو نەهەمامەتیانە ، بە ڵام ئە وەی لێرەدا جێگا ی سەرنجە مەلك الجواد یونس كوری مودود(م:641ك/1243ز) دوای لە دەستدانی دیمەشق بۆ بەرژەوەندی مەلك الصالح نجم الدین ئەیوب بە سنجار(شنگال) قەرەبوو كرایەوە، بەڵام نەیتوانی پارێزگار ی لە شارەكە بكات، لە بەر ئەوەی لە ساڵی 637ك/1239ز بدر الدین لولو خاوەنداری موصل توانی دەست بەسەر شارەكە دابگرێت، چونكە خاوەندارەكە ی لە و كاتە دا خە ریكیراوكردنی ئاژە ڵە كێویەكان بوو لە ناوچە چۆڵەوانیەكان(ابن واصل، 1957، 253/5؛ الذهبي، 2003، 22/14)، سە رەڕی ئە وەش دیمەكێك لە مێژوونوسە كان جە خت لە وە دەكاتە وە لە بە ر حە زی زۆری بۆ چاڵاكیراوكردن، كاتێك بە شنگال قە رەبوو كرایەوە زۆری پێی خ ۆش بوو، لە بە ر ئە وەی ئە و ناوچەیە بەناوبانگ بووە بە زۆری بیستانە كانی وچاڵاكیراوكردن تێیدا ئاسان وگونجاوو لە بار بووە (مؤلف مجەول، 2010، ص421).

لە لایەكی دیكەش، هەندێكیان حەزو ئارەزوویەكی زۆریان هەبووە بۆراوكردن، لەوانە مە لك الامجدخاوەندار ی بعلبك (النويري، 2004، 72/29)، هە روەها مە لك قل ج ئەرسە لان(م:635ك/1237ز) خاوەندار ی حماه (ابن واصل، 1957، 118/4)، ئە وە لە كاتێكداییە مەلك المجاهد شێركۆی دووەمخاوەندار ی حمص تامە زرۆی چا ڵاكیراوكرد بووە ، ئە وەش لە مێژووینه ی گێڕانەوەكاندا ئاماژە بەوە دەكرێت كە مەلك الاشرف كوری مە ليك العادل لە سا ڵی 628ك/1230ز هاتە ناوچەكانیرۆژهەڵات بۆرێكخستنی كاروبارەكانی ولە و كاتەشدا بر یار وابوو ناوبراو تولوەری بكات ولە قەڵای رحبە بگەن بە دیدەنیی یەكتر، بە ڵام كاتێك گە یشتە قرقیسیا[3] هە والی ئە وەی بۆ هات كە مە لك المجاهد لە كاتیراوكردندا كە وتووە لە سە ر پشتی ئەسپەكەی (ابن نظيف الحموي، 1981، ص225). جگە لەوەش مەلك المنصور ئیبراهیم حە زو خولیایەكی زۆری بۆراوشكار هەبووە، هەر بۆیە زۆر جار گەشتی دەكرد بە مەبەستیراوكردن و تێیدا بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك دەمایەوە، لە بەر ئەوەی ناوچە چۆڵەوانیەكانی حمص پڕ بووە لە ئاژە ڵی كێوی، بە تایبەتی مامز(الحاك، 2000، ص133)، سە رەڕای ئەوەش پێیوانی خ ۆش بووە لەگە ڵ مەلك الناصر داود كوری مەلك المعظم، لەم رێیەوەندەشدا مەلك الناصر داود زۆر جار لە وەرزی بەهاراندا بانگهێشتی دەكرد بە مەبەستیراوەریكردنی لە كەشت وچاڵاكیەكانیراوكردندا (الملك الناصر داود، 1992، ص247).

2_ سوارچاكی و هونەرەكانی سوارچاكی

دیارە سوارچاكی وخودی سوارچاك[4] لە دێرزەمانەوە پێگەیەكی دیارو بەرچاویان هەبووەو لە نێو زۆربەی كۆمە ڵگاكاندا و لە هە مان كاتدا گرنگ ی وبایەخی زۆر دراوە بە هونە رەكانی چ بۆ مەبەستی شەرو شۆڕ یاخود بۆ خۆشی وكات بەسەر بردن.

لە ڕوانگەی ئیسلامیشەوە، جەختکراوە لەسەر مەسەلەی سوارچاکی وتەنانەت ئەرکێکی پێویست بووە لەسەر شانی هەموو تاکێکی موسلمانان ڕاهێنان ومەشق لەسەر هونەرەکانی بکات، بۆ ئەوەی لە ڕێگەیەوە فێری ئارامگرتن وباوەڕبەخۆبوون بن، سەرەڕای ئەوەش هۆکارێک بووە بۆ نەش و نماکردنی جەستە و لایەنی هزری مرۆڤ، لە مێژوونووسەکانیشدا سوارچاکی وئازایەتی هاوشانی یەکتر دەبنە هۆکاری پتەوکردن وتەواوکردنی خودی کەسێتی بەندەی باوەڕدار (ابن قيم الجوزية، 1993، ص84).

ئەوەی لێرەدا شایەنی باسە، هیچ کەسێک لە خۆوە خۆرسکانە نەدەبوو بە سوار چاک، بەڵکو دەبوایە بە قۆناغ بەندی وچەند مەرجێکی تێدا بهاتبایە دی وەکو: لێزانی سوار بوونی ئەسپ وهەژاندن وەستان وبردنی، تیر هاوێژی لەسەر پشتی، شەڕکردن وچوونەناوی بە کارەێنانی ڕم، لەگەڵ شەڕکردن بە شمشێر، دوا بە دوای هەموو ئەوانەش، ئینجا دەبوو بە سوارچاکی ڕاستەقینە (ابن قيم الجوزية، 1993، ص 440؛ الاحدب، 1984، ص26 وما بعدها).

لەبەر ڕۆشنایی ئەمانەش مەلیکەکانی ئەیوبی حەزو خولیای زۆریان هەبووە بۆ ئەو جۆرە لە چالاکی وخولیانەو تەواوی پێداویستیەکانیان بۆ دەستەبەر کردووە، لە پێشەوەی هەموشیانەوە ئەسپەکان بوون کە لە لایەن کەسانی پسپۆرو شارەزا مەشقیان پێدەکراو لە نزیکەوەش لەلایەن پزیشکی تایبەتەوە چاودێری دەکران، ئەوە لە کاتێکدا سەرچاوەی سەرەکی ئەو جۆرە لە ئەسپانەش لە بازارەوە دەکران، بە تایبەتی لە خوارووی قەڵای دیمەشق لە نزیک (میدان الاخضر) گۆرەپانی سەوز[5] بازارێکی تایبەت دروستکرا بوو بۆ فرۆشتنی ئەسپ(السامرائي، 2004، ص193)، سەرەڕای ئەوەش زۆر جار ئەسپی ڕەسەن وپێشبڕکێکانیان لە نێو ئەو دیارییانە بووە کە لە نێو مەلیکەکان بۆیەکتریان ڕەوانەکردووە، ئەوەتا لە ساڵی 610ک/1213ز مەلیک الظاهر غازي خاوەنداری حلب کۆمەڵێک دیاری بە هاداری بۆ مەلیک العادلی مامی نارد کە لە نێویدا پەنجا ئەسپی ڕەسەنی گرانبەها بوو (ابن واصل، 1957، 220/5).

وێڕای ئەوەش، هەندێک لە مەلیکەکان ئارەزووی زۆریان هەبووە بۆ پێشبڕکێی ئەسپسواری، ئەوەتا مەلیک الاشرف لەو کاتانەی لە دمشق بووە لە هەردوو گۆرەپانی سەوز و گۆرەپانی الحصی[6] پاش تەواو بوونی مەشقە سەربازیەکان سوارەکانی کۆدەکردەوە بەمەبەستی پێشبڕکێی ئەسپسواری (ابن نظيف الحموي، 1981، ص256)، لەم جۆرە ڕۆژانەشدا خەڵکانێکی زۆر ئامادە دەبوون بۆ دیدەنی وسەیرکردنی ئەو جۆرە لە نمایشانە، تەنانەت زۆرجار وەکو کەرنەڤاڵ وبۆنە بووەو تەواوی چین وتوێژەکانی کۆمەڵگا تێیدا خۆشحاڵ دەبوون (ابراهيم، 2013، ص266).

هەروەها مەلیک المعظم سوار چاکێکی لێهاتوو و شارەزای سەردەمی خۆی بووە، بە جۆرێک لە ساڵی 607ک/1210ز بە سوارەی ئەسپ لە دیمەشقەوە چۆتە ئەسکەندەریە بە ماوەی هەشت ڕۆژ بۆ دیداری مەلیک الکاملی برای (مؤلف مجهول، 2010، ص368)، ئەوەش بە ڕوونی کارامەیی ولێهاتووی ناوبراومان بۆ نیشاندەدات بەوەی سوارچاکێکی لێهاتوو و شارەزاو لێهاتوو بووە.

لە لایەکی دیکەشەوە، یاری تۆپێنی چۆگان (الصولجان) یەکێکی دیکە بووە لەو نمایشانەی بەسەر پشتی ئەسپەوە دەکرا، هەروەکو مەشق و ڕاهێنانی سەربازی و هەم زۆرجار بە مەبەستی بەسەر بردنی کات وساتێکی خۆش ئەنجامیاندەداوە.

جێگای ئاماژە پێدانە، ئەو یاریە لە بنەچەدا فارسیەو لە داهێنانەکانی ئەوانە(ابن المعتز، د .ت، ص386)، زیاتر بە شێوازی بە کۆمەڵ دەکراو زیاتر تایبەت بووە بە چینی دەسەڵاتداران، بە

جۆرێك لە نێوان مەلیك وگەورە پیاوانی دەوڵەت ودەست وپێوەندەكانی ئەنجام دەدرا، هەر یەكێك لەوانەش بەسوارەی ئەسپەوە گۆچانێكیان لە دەست دا بوو خۆیان خوار دە كردە وەو بە و پەڕی گورو تینەوە لە تۆپێكیان دەدا كە لە دار یاخود لە ماددەیەكی فلێنە دروستكراو ئەسپە كانیان تاو دەدا بۆ پێكانی ئەنجامەكەو خستنی تۆپەكە بۆ ناو گۆڵ (الدنوري، 1418هـ، 217/1؛ نصار، 1999، 245).

لەبەر ڕۆشنای ئەمەش، بەشێك لە مەلیكەكانی ئەیوبی حەزو خولیای زۆریان هەبووە بۆ ئەو یاریە، لەم پێوەندەشدا گرنگی وبایەخی زۆریان داوە بە دابینكردنی سەرجەم پێداویستیەكانی لە ئەسپ وكەل و پەلە كانی، تەنانەت چەندین كارمەندو خومەتگوزاریان تەرخانكرد بوو بۆ سەرپەرشتی كردنی ئەو یاریە كە لە دوایی تریدا كەسێك بوو پێی دەگوترا (الجوكندار)[7].

لە نێو ئەو مەلیكانە ئەیوبیانەی كە بە تامەزرۆی وپەرۆشیەوە ئەو یاریەیان ئەنجامداوە ، مەلیك الافضل خاوەنداری دمشق كە زۆر كارامەو لێزان بووە لە هونەرەكانی وتەنانەت زۆر بە باشی شارەزا بووە لە بنەماو ئادابەكانی ئەو یاریە وەكو سەلاحەددینی باوكی (الویس، 2003، ص22).

جگە لەوەش مەلیك الظاهر غازي خاوەنداری حلب ئارەزووی زۆری بۆ ئەو جۆرە یاریە هە بووە، بە تایبەتی لە كاتی بۆنەو خۆشیەكان، بە شێوەیەك لە كاتی لە دایك بوونی مە لیك الصالح كوری زۆر بەختەوەرو خۆشحاڵ بووە، لەم پێوەندەشدا خ ۆی و سە ربازەكانی جوانترین بە رگیان پۆشیوەو بەیەكەوەڕوویان لە گۆرەپان كردووەو لە وێدا بە خۆشی و شادی یاری تۆپێنی چۆغان گوزارشتیان لە خۆشیەكانیان كردووە(ابن العدیم، 1996، ص446). دواوە لە كاتی بەڕێوە چوونی ئەو جۆرە یاریانەش خەلكانێكی زۆر لە خەڵكە ڕەشۆكی وئاسایی كە بە مەبەستی هاندان و خۆشی وەرگرتن دەهاتنە دیدەنی یاریەكە و لە ڕێگای هوتاف و هاندانە كانیان گروتین وخۆشی زیاتریان بە یاریەكە دەبەخشی وپاش تەواو بوونی یاریەكە ش وەكو ڕێزلێنانێك بۆ ئە و میرو سە ر لەشكرانە یاریەكەی باشیان ئەنجامداوە پلە یان بە رز دەكرایەوەو دیاری گرانبەهاشیان پێ دەبەخشین، لە بەرامبەریشدا ئەو گروپەی دۆراو بووایە دەبووایە سفرە و خوانی گە ورە ئامادە بكات بۆ لایەنی سەركەوتوو ئامادەبووان، بەمە ش زۆر جار پارە یەكی یەكجار زۆری تێدا خە رج دەكرا (السامرائي، 2004، ص ص194-195).

وێرای ئە وەش، زۆرجار لە و كاتانە ی مەلیكە كان كۆك وتە بابوون لە م چەشنە یاریانە یان بەیەكەوە ئەنجام داوە، ئەوەش لە مێژینەی گێرانەوەیەكدا ابن خلكان (1994، 333/5) لە ساڵی 633ك/1235ز وەكو شایەتحاڵێك ئاماژە بە وە دەكات كە لە و كاتە دا لە دمشق بووە و مانگی رەمەزان بوو مەلیك الكامل لە لای مەلیك الاشرف بوو، لە هەمان كاتدا دەڵێت:((هە موو ڕۆژێك ئەو دووانەم دەبینی لە گۆرەپانی سە وزی گە ورە بە یەكە وەیاری تۆپێنی چۆغانیان دەكردو كەیفم دەهات بەو هەموو دۆستایەتی وریز و خۆشەویستیەی لە نێوانیاندا هەبوو)).

نەك تەنها لەگەڵ براكانی، بەڵكو مە لیك الاشرف لە گە ڵ دەسە ڵاتدار ی ە ێو لایەنە كانی ناوچەكەش یاری تۆپێنی كردووە، بە شێوەیەك لە ساڵی 627ك/1229ز كاتێك بە خ ۆی و زۆرێك لە مەلیكە كانی ئە یوبی و ژمارە یەك لە میرو سە ر لەشكرو سە ربازەكان هاتبوونە حران بۆهاوكار ی وهەمەهە نگی لەگە ڵ سە لاجقەیرۆ م بۆ ڕووبەرووبونە وەی خەوارزمیەكان، لە م پێوەندە دا مە لیك الاشرف لە گە ڵ علا ء الد ین كیقباد (616-643ك/1219-1236ز) سو ڵتانی سەلاجقەیرۆم لە گۆرەپان بە یەكەوەیاری تۆپێنی چۆغانیان ئەنجامداو تێیدا لە كاتی یاریەكە دا سوڵتان گۆچانەكەی كەوت، مەلیك الاشرف بە خێرای هەڵیگرتەوەو پاككردەوە دایەوە دەستی، لە بەرامبەردا سوڵتان نەهاتە خوارەوەو بیانكاتە هەڵس وكەوتی كرد، ئە وەش كارێگە ری هە بوو

لەسەر زەینی خەڵك بەوەیرەنگە ئەو ڕەفتارە كاریگەری هەبێ لە سەر مەلیك الاشرف، بەڵام لە ڕاستیدا ناوبراو لەگەڵ ئەوەی پێگەو باڵا دەستیەی هەیبووە ، كە چی كەسێكی زۆر سادە و خاكی بووە وەك بەشێك لە مەلیكەكانی دیكەی ئەیووبی (مؤلف مجهول، 2010، 382؛ مؤلف مجهول، 2007، ص205).

جگە لەوەش مەلیك الصالح نجم الدین ئەیووب خاوەندار ی حسكیف ئارەزووی زۆری بۆ یاری تۆپێنی چۆغان هەبووە، تەنانەت ئامۆژگاری مەلیك المعظم توران شاە كوری كردووە تەنیا پشت بەو كەسانە ببەستێ كە شارەزاو لێهاتوون لە هونەرەكانی سوارچاكی ورمبازی وتیرهاویژی و نیشانە شكێنی وكاری تۆپێنی چۆغان (النويري، 2004، 226/29).

بەدەر لەوە، زۆر جار لە كاتی بەسەربردنی هەواڵی سەرنج ڕاكێش و خۆش، بۆ خۆشی دەربڕین لەم جۆرە یاریەیان ئەنجامدا، هەروەك مەلیك المجاهد شیركۆی دووەم خاوەندار ی حمص لە كاتی بیستنی هەواڵ مردنی مەلیك الكامل لە ساڵی 635ك/1237ز، داوای لە خزمەتكارەكانی كرد ئەسپی بۆ ئامادە بكەن بۆ ئەوەی بچێتە گۆرەپان و یاری تۆپێنی چۆغان ئەنجام بدات، لە بەرامبەردا كورەكانی زۆر سەرسام بوون بەوەی كە باوكیان لە تەمەنی حەفتا ساڵیدایە و ئەوەندە تامەزرۆی ئەو یاریەی، پاشان ئەوەی بۆ دركاندن ئەوەبەهۆی مردنی مەلیك الكامله ، ئینجا بەیەكەوە ڕووی كردە گۆرەپان ودەستیان كرد بە یاریكردن (ابن واصل، 1957، 176/5؛ الحنبلي، 1987، ص232). ئەوەش ئەوەمان بۆ بەدیار دەخات كە هەندێك لە مەلیكەكان هەر لە مندالیەوە حەزو تامەزرۆییەكی زۆریان بۆ ئەو یاریە هەبووە، تەنانەت لە كاتی چوونە ناو تەمەنیشدا لە ساتە وەختە خۆشەكانیان نەیان توانیوە دەست بەرداری ببن.

3 _ نیشانە شكێنی (لعبة البندق)

یەكێكی دیكە لەو چالاكیانەی مەلیكەكانی ئەیوبی خولیاو ئارەزوویان بۆ هەبووە، ئەویش بریتیە لە نیشانە شكێنی، زیاتر بە یەكێك لە ئامێرێكی لوولەیی لە دار دروستكراو ئەنجام دەدراو زیاتر لە كاتی ڕاوكردندا لێهاتوی وكارامەییەكەی بە دیار دەكەوت، هەروەها تیایدا بەیەكەوە دەكرێت مەشق وڕاهێنانی بەردەوامیان لەسەر دەكرد، لەم بوارەشدا مەلیك العزیز محمد كوری مەلیك الظاهر غازي خاوەنداری حلب زۆر جار دەهاتە گۆرەپانەكان وكاری نیشانە شكاندنی دەكرد هەروەها وەكو ڕاهێنان وهەروەك خۆشی وكات بەسەر بردن (ابن العديم، 1996، ص481).

جگە لەوەش زۆر پەسن وستایشی مەلیك الناصر یوسف خاوەنداری شام كراوە بەوەی نیشانە شكێنیكی لێهاتوو بووە، بە تایبەتی لە لێدانی تیرێكی چۆلەكە و باڵندە (ابن الشعار، 2005، مج6،ج271/7)، بە هەمان شێوە مەلیك العادل كوری مەلیك الاشرف لە نیشانە شكێنی كارامەو لێهاتوو بووە ، لە ڕووی مەشق و ڕاهێنانیشەوە زیاد لە پێویست پێی هەڵداوە (ابن الشعار، 2005، مج5،ج171/6؛ سليم، 2013، ص158)،لەوەش زیاتر خەلیفە عەبباسی الناصر لدين الله(575-622ك/1179-1225ز) ئارەزووی نیشانە شكاندنی هەبووە وەك بەشێك لە چالاكی سوارچاكی، لەم بوارەشدا لە ساڵی 607ك/1210ز نامەی ناردووە بۆ لای مەلیك العادل وكوڕەكانی بۆ ئەوەی لەسەر ڕێچكەی ئەو بڕۆن وبیكەنە پیشەی خۆیان و ڕوو بەڕووی ئەم جۆرە یاریە بەرگەگرتنی (مؤلف مجهول، 2010، ص269؛ القلقشندي، 1985، 60/2).

4 _ یاری زەینیەكان ئەوانەی بە هۆی هزری ئەنجامدراون

لە پاڵ ئەو چالاكی و كایانەی پێشتر باسكران بەهۆی تواناییەكی جەستەیی زۆرهەیە، ئەوا مەلیكەكانی ئەیوبی هەندێك لە و كایانەشیان كردووە كە پشت ئەستورن بە زیرەكێتی وهزرێكی چالاك، ئەوانەی بەشێوەیەكی لەسەرخۆو بەبێ دەنگی ئەنجام دراون،وەكو یاری شەترەنج[8] كە لە بنەچەدا كایەكی هندییەو بۆیەكەی داهێنانی دەگەرێتەوە بۆ كەسێكی ژیرو ژیهاتوو وكارامە بە ناوی صصه بن داهر الهندي (ابن خلكان، 1971، 357/4؛ القلقشندي، 1987، 158/2).

لە ڕوانگەی ئیسلامیشەوە، هەرچەندە لە چوار جۆری ئەو كایانە هەژمار كراوە كە قسەو باسی لەسەرە، بەڵام نەخراوەتە ریزی ئەو كایانەی كە ریگە پێنەدراو بێت بە ڵكو كایەكی حەڵاله(القلقشندي، 1987، 159/2)، بەڵام ئەگەر گەیشتەڕادەی خۆگر بوون وگرەوی پێوە كرا ئەوا كارێكی پەسندو ریگە پێدراو نیە(السخاوي، مخطوطة مصورة، ص41 وما بعدها)، سەرەڕای ئەوەش ئەو كایە زیاتر تایبەت بووە بە مەلیك ودەسەڵاتداران وكەمتر لە لایەن چینە ڕەشۆكی وهەژارەكە ئەنجام دراوە، لەم سۆنگەیەوەش دەگوترێت:((ئەو هەژارەیەیاری شەترەنج دەكات وەكو كوێرێك وایە كە سەیری ئەستێرەو هەسارەكان دەكات)) (مصطفى، 1988، 150/2).

لەگەڵ ئەوەی یاری شەترەنج لەلایەن مەلیك ودەسەڵاتداران وەكو خۆشی وكات بەسەر بردن ئەنجامدراوە، بەڵام لە هەمان كاتدا كەلك وسوودی زۆری لێوەرگیراوە لە ڕووی هزری و پلانی سەربازی، لەبەر ئەوەی خۆی لە بنەچەدا زیاتر كایەكی زەینیە، هزر چالاك دەكات و وریایی زیاد دەكات، ئارامی دانبەخۆداگرتن بەهێز دەكات، سەرەڕای هەمووئەوانەش فێری هونەرو پلانی شەڕكردن دەكات (المسعودي، 2005، 290/4) ئەوەش زیاتر رەنگدانەوەی لە كاتی یاریكردنەكەدا دیارە بەوەی لەسەر تابلۆیەك ئەنجامدراوە كە شەست وچوار خانەی لە خۆگرتووە، تیایدا وێنەی دوو دەوڵەتی شەڕكەر نیشاندراوە بۆ هەر یەكەیان بە شانزە پارچە، كە خۆی دەبینێتەوە لە مەلیك و وەزیرو ئەسپ وفیل وقەلا، لەگەڵ كۆمەڵێك سەرباز لە پێشیانەوە (رجب، 2003، ص345).

لێرەدا بەلەبەر چاوگرتنی هەمووئەوانەش، دیارە ئەوە دەكرێت مەلیك ودەسەڵاتداران بە گرنگیەوە لە یاری شەترەنجیان ڕوانیوە، بەتایبەتی خودی سەلاحەددین خۆی هەم وەك كات بەسەر بردن هەم بۆ كاتی شەڕو ئامادەكارییەكانی (ابو شامة، 1997، 455/2)، بێگومان ئەوەش ڕەنگدانەوەی هەبووە لەسەر كوڕو نەوەكانی، لەبەرئەوەی زۆرجار بەیەكەوە ساتە خۆشەكانیان بە یەكەوە بەسەر بردووە و لە زۆر كاتیشدا لە تەكیەوە بوون، لەم نێوەندەشدا یەكێك لە هۆنراوە بێژەكان بە ناوی محمد كوری محمد ناسراوە بە النور الاسعردي(م: 656ك/1258ز) زۆر نزیك بووە لە مەلیك الناصر یوسف خاوەنداری شام و هەندێك جار بە یەكەوە ئەو كایەیان ئەنجام داوەو لە هۆنراوەیەكدا بۆ گەورەكەی پەسن وستایشی ئەو كایەی بۆ كردووەو گوتویەتی: لە بارەیەوە دەڵێ:

أعجبت إذ لاعبت بالشطرنج من	اهوى فأبدى حدوه تورىـــدا
وغدا لفرط الفكر يضرب أرضه	بقطاعها لما انثنى مجـــهودا
فطفقت انشده هناك معـــرضا	وجوانحي فيه تذوب صدودا
رفقا بهن فما خلقنا حديـــدا	اوما تراها اعظما وجلـــودا (الصائغ، 1980، ص60)

هەرچییاری(النرد) تاولەیە، ئەوا لە بنەچەدا فارسیەو لە لایەن ئەردەشێری كوڕی بابك داهێنراوە، هەربۆیە پێیشی گوتراوە نردشیر(الجوالقي، 1990، ص605) دیارە ئەو كایەیەش لە

سەر تابلۆیەکی کراوە کە پێکهاتووە لە دووانزە بەیت کە بە ژمارەی مانگەکانی ساڵ دیاریکراوەو دابەشکراوە، لەگەڵ دوو زاری چوارگۆشە کە بە هەردوو دیوی دەبوواییە بە حەوت، بە شێوەیەک شەش بەرامبەر یەکە و پێنج بەرامبەر دووەو چوار بەرامبەر سێیە (القلقشندي، 1987، 2/157-158).

کاتێک دەست بە یارییەکەش دەکرا دەبوواییە هەردوو زارەکە بە ڕاستی ودروستی بجوڵێنرێت، بەڵام ئەوەی لێرەدا جێگای سەرنجە، کارامەیی و لێهاتوویی یاریکەرەکان نەبوو، بەڵکو زیاتر پشت دەبەسترا بە بەخت وشانس، هەربۆیە لێرەدا ئەو بیرۆکەیە دەکرێت لە ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا لە چوارچێوەی ئەو یاریانە مامەڵەی لەگەڵدا کراوە کە نەفرین ونەویستراو نا پەسندە، لەم ڕووەشەوە پێغەمبەر (د.خ) جەختی لەوە کردۆتەوە یاریکردنی تاولە و هاویشتنی زارەکانی وەکو ئەوەوایە دەست لە گۆشت وخوێنی بەرازو سوور ببێت بۆیانە وە هەروەک دەفەرموێت: (من لعب بالنردشير، فكأنما صبغ يده في لحم خنزير ودمه)(مسلم بن الحجاج، د.ت، 4/1770). بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک لە مەلیکەکانی ئەیوبی حەزو ئارەزووی ئەو یاریەیان هەبووەو وەکو بەشێک لە کات بەسەر بردنەکانیان ئەنجامیانداوە، بە شێوەیەک مەلیک الامجد بهرام شاە کوڕی فروخ شاە خاوەنداری بعلبگ، حۆگریی یاری تاولە بووە، لەم سۆنگەیەوەش ئاماژە بەوە دەکرێت کە لە ساڵی 627ک/1229ز لە لایەن یەکێک لە خزمەتکارەکانی کۆتایی بە ژیانی هێنرا لە کاتێکدا لە دانیشتنە شەوەنەکانیدا خەریکی یاری تاولە بوو لەگەڵیدا لە نزیکەکانی (ابن واصل، 1957، 4/284؛ الكتبي، 1974، 10/190).

بە هەمان شێوە مەلیک المعظم خاوەنداری دیمەشق لە و جۆرە یاریانەی ئەنجامداوە، ئەوەش لە میانەی گێڕانەوەیەکدا ئاماژە بەوە دەکرێت کە هۆنراوەبێژی دیار ابن عنین (م: 630ک/1232ز) لە ساڵی 616ک/1219ز وازی لە ژیانی دونیایی وخواردنەوەی مەی هێنا، لە بەرامبەر ئەوەدا مەلیک المعظم بوتلێک مەی و تاولەیەکی بۆ ڕەوانەکردو وای نیشاندا کە وازهێنانەکەی ڕاست نیە (سبط ابن الجوزي، 1951، ج8، ق2/606؛ النويري، 2004، 29/64). لێرەدا بە لەبەر چاوگرتنی ئەو دۆستایەتی ونزیکیەی کە لە نێوانهەردوولادا هەبووە، ئەوەمان بۆ بە دیار دەکەوێت کە ناوبراو ئەو یاریەی ئەنجامداوە، لە بەر ئەوەی لە زۆربەی دانیشتنەکانی ابن عنین ئامادەیی کردووەو بەیەکەوە ساتە خۆشەکانیان بەسەربردووە بە خواردنەوەو یاریە هەمە جۆرەکان.

5_ گەشت وسەیران:

دەرچوون بۆ گەشت وسەیران بۆ ناوچە دڵڕفێنەکانی دەوڵەمەند بە باغ و بێستان وئاوی سازگار، جۆرێکی دیکە بووە لە شێوازەکانی کات بەسەر بردن لە لایەن مەلیکەکانی ئەیوبی بۆئارامکردن وئاسودە کردنی ناخ و دەروونیان، لەم نێوەندەشدا مەلیک العادل ژیانی پڕ بووە لە خۆشی وچێژ، بە تایبەتی لە وەرزەکانی ساڵدا گەشت وگەڕان و سورانی زۆری دەکرد، بە شێوەیەک لە وەرزی هاویندا ڕووی لە ناوچەکانی شام دەکرد بەهۆی بوونی ئاوی سازگارو سەوزەو میوە، ئەمە لە کاتێکدا لە وەرزی زستان دەهاتەوە مصر، چونکە ئاووهەواکەی مام ناوەندو لەبار بوو (ابن خلكان، 1994، 5/78).

بەدەر لەوە، هەندێکیان چەندین شوێن و دیمەنی جوان ودڵڕفێنیان بنیاد نا بوو بۆ ئەوەی لە کاتی پشوودان بۆ حەسانەوەو کات بەسەر بردن ڕووی تێ بکەن، لەوانە مەلیک الاشرف بە مەبەستی گەشت وسەیران وکات بەسەر بردن ڕوویدە کردە کۆشکی (الدهشة)[9]، کە

کۆشکێکی نەواەزو دڵرفێن بووە لە گوندی الربیب لە دەوروبەری دیمەشق، لەبەر ئەوەی ناوچەیەکی کەش و هەوا لە بارو پڕ بووە لە باغ و بیستان و زۆر گونجاو بووە بۆ پشودان وحەسانەوە (ابن واصل، 1957، 144/5).

جگە لەوەش لەو کاتەی لە ڕۆژهەڵات بووە شاری سنجاری (شنگال) لە هەموو شوێنەکانی دیکە پێی خۆشتر بووە وەك هاوینە هەوارگە بۆ حەسانەوەو کات بەسەربردن، ئەوەش لە میانی گێڕانەوەیەکدا باس لەوە دەکرێت لە ساڵی 621ك/1224ز دوای دەست بەسەر داگرتنی خەڵات، کە ئەوکاتە مەلیك المظفر شهاب الدین غازی برای حوکمڕانی تێدا دەکرد، لەبەر خراپی هەلس وکەوت ومامەڵەی لەگەڵ خەڵکدا دانیشتوانی بە ئاسانی تەسلیمی مەلیك الاشرفیان کرد، بەڵام بۆ پشوودان لە وەرزی زستان ڕووی کردە شاری سنجارو مانگێری مەزانی لەوێدا بە سەربرد (ابن شداد، 1987، ج3،ق197/1-198؛ شمیساني، 1983، ص161).

وە نەبێ مەلیك الاشرف تەنها لە ناوچەکانی ژێر قەڵەمرەوی خۆی گەشت وگەڕانی کرد بێ، بەڵکو هەندێك جار ڕووی لە مصر دەکرد بە مەبەستی گەشت وگەڕان، لە م ڕووەوە نموونەیەکمان هەیە لە ساڵی 619ك/1222ز سەردانی مصری کرد بۆ لای مەلیك الکامل (615_635ك/1218_1237ز) برای، ئەویش لە شارۆچکەی العباسە[10] پێشوازی لێکرد، کە ناوچەیەکی کەش وهەوا لە بارو دیمەنێکی جوان ودڵرفێنی هەبوو(ابن واصل، 1957، 116/4؛ ابراهیم، 2013، ص288).

لە لایەکی دیکە، مەلیك المعظم خاوەنداری دیمەشق، بۆ گۆڕینی کەش و هەواو بەسەر بردنی ساتێکی خۆش بە خۆی وخاو خێزان ومنداڵەکانیەوە ڕوویان دەکردە بیستانەکانی القابون لە دەوروبەری دیمەشق، کە لە نێویدا کۆشك وتەلاری گەورەی بنیاد نا بوو بە مەبەستی حەسانەوەو پشوودان تێیدا (الصفدي، 2000، 305/13؛ ابن تغري بردي، د.ت، 301/6).

بێجگە لەمەش، مەلیك الحافظ نورالدین ئەرسلان شاە (م:639ك/1241ز) خۆی خاوەنداری قەڵای جعبر بوو، بەڵام زۆربەی کات بە خۆی خاو خێزانیەوە ڕوویان لە شاری عزاز دەکرد لە دەوروبەری حلب بە مەبەستی گەشت وسەیران وکات بەسەر بردن، لەبەر ئەوەی ئەو ناوچەیە ناسرا بوو بە کەش و هەوایەکی لە باری گونجاو، لە هەمان کاتدا پڕ بووە لە باغ وبیستانی گەورە (ابن العدیم، 1996، ص511؛ الدواداري، 1972، 327/7).

بە هەمان شێوە مەلیك العزیز عثمان خاوەنداری بانیاس وتبنین، بەردەوام بۆ گۆڕینی کەش وهەوا وبەسەر بردنی کاتێکی خۆش سەردانی بیستانەکانی گوندی بیت لەهیای دەکرد لە دەوروبەری دیمەشق، لەبەر ئەوەی ئەو ناوچەیە بە زۆری باخچە و بیستان ناوبانگ بووە بیستانەکانی، تەنانەت لە زۆربەی کاتەکانیەوە ڕووی تێدەکرد تاوەکو لە یەکێك لە سەردانەکانی لە ساڵی 630ك/1232ز هەر لەوێدا کۆچی دوایی کرد (ابن واصل، 2010، 302/2).

لە نێو مەلیکەکانی حمص، مەلیك المنصور ئیبراهیم لە هەموویان زیاتر ئارەزووی گەشت و سەیرانی هەبووە، بە تایبەتی لە وەرزی بەهار بە خۆی خانەوادەکەیەوە ڕوویدەکردە بیستانەکانی ئەشرەفیە لە ناوچەی(الربیب) لە دەوروبەری دیمەشق، بۆ ئەوەی چەند ساتە وەختێکی خۆش وئارامکردنەوەی دڵ و دەروونی (ابو شامة، 2002، ص ص274-275).

لە لایەکی دیکەش، نەوەکانی تقی الدین عمر ئەوانەی خاوەنداری حمایان کردووە هەندێك جار بۆ گەشت و کات بەسەر بردن دەهاتنەوە دیمەشق لە کۆشکی (ابن زنجیلی) دەمانەوە بۆ وەرگرتنی چێژ لە دیمەنە جوان و هەواره خۆشەکانی ناو کۆشکەکە (ابو الفداء، 1999، 158/3).

دووەم/ دانیشتنەکانی کات بەسەر بردن

سەبارەت بە دانیشتنەکانی کات بەسەر بردن زیاتر ئەو جۆرە دانیشتانەن کە مەلیکەکانی ئەیوبی لە کۆشک ودەربارەکانیان یاخود لە سووچی مزگەوت وقوتابخانەکان دوور لە خەڵکی بوونیان بە سیاسەت ومەسەلەی بەڕێوەبردن، بە شێوەیەکی تایبەتمەند لەگەڵ چین وتوێژە جیاوازەکان هەر لە زانا وبیرمەندو ئەدیب وهۆنراوە بێژان یاخود خەڵکی ئاسایی بە مەبەستی ئاسودە کردنی ناخ ودەروون وڕاهێنانی هزریان دانیشتوون.

دیارە دانیشتنەکانیش بە پێی کات شوێنەکانی جیاواز بووە، ئەوەتا هەندێکیان تایبەت بووە بە دانیشتنی ئەدەبی وکۆڕو کۆبونەوەی زانستی وئەدەبییان ئەوەتا تایبەت بووە بە کامەرانی وئاسوودەیی وکات بەسەر بردنی تایبەت بە خۆیانەوەک گوێگرتن لە موسیقاو گۆرانی ومەیخواردنەوە، لێرەدا بۆ بەرچاو ڕوونی زیاتر هەر یەکێک لەو جۆرە دانیشتنانە بە جیا دەخەینەڕوو بەم شێوەیەی خوارەوە:

1_ دانیشتنی ئەدەبی وکۆڕو کۆبونەوەی زانستی

کاتێک باس لە ژیننامەی مەلیکەکانی ئەیوبی دەکرێت وێنەی ئەوە دێتە بەرچاو کە قۆناغەکانی پەرەسەندنی ژیانیان تەنها بریتی بووە لەشەڕوشۆڕو خۆبەختکردن لە پێناوی خودا بەرامبەر بەو هێزو لایەنانەی ڕوویان لە ناوچەکانیان کردووە لە سەرووی هەموشیانەوە خاچییەکان ئینجا هێزو لایەنەکانی دیکە، بەڵام لە ڕاستیدا سەردەمیئەوان تەنیا گوزارشت نەبووە لە ڕووبەڕووبونەوەی سەربازی، بەڵکو سەردەمێکی گەشاوە بووە لە ڕووی زانست وزانیاری وبرەودان بە لایەنی ڕۆشنگەری، ئەوەش زیاتر لەوەدا سەرچاوەی گرتووە کە سەرمەشق وڕێبەرانی ئەو دەوڵەتە خۆیان کەسانی ڕۆشنبیرو ئەدیب وهۆنراوە بێژ بوون وقەڵەم بە دەست وزانست خوازانیان خۆش دەویست وبەردەوام لە خۆیانیان نزیک دەکردەوە، هەموو ئەوانەش زیاتر لەوەدا گەلاڵە بووە کە خودی مەلیکەکان خۆیان باوەڕی تەواویان بە ئاینی پیرۆزی ئیسلام هەبووە بەوەی بەردەوام جەختی کردۆتەوە لەسەر فێربوون وگەڕان بە دوای زانست وزانیاری (الاتروشي، 2007، ص7). لەم سۆنگەیەشەوە دەکرێت ئاماژە بەوە بکرێت کە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی ئەوان بە سەردەمی زێڕینی ناوزەند بکرێت بەراورد لەگەڵ سەردەمی زێڕینی عەبباسەکان، لە قۆناغی یەکەمی دەوڵەتمەداریان.

لەبەر ڕۆشنای هەموو ئەمانەش، بەشێکی زۆر لە مەلیکەکانی ئەیوبی بەو پەڕی ڕێزەوە مامەڵەیان لەگەڵ زاناو ئەدیباندا دەکردو تەنانەت ژیانێکی شایستەشیان بۆ فەراهەم دەکردن، هەر بۆیە دەبینین ئەوە دەکرێت کۆشک ودەربارەکانیان زۆربەی کاتی جمەیان لێهاتووە لە کەسانی زاناو ئەدیب وپیتۆل، ئەوەتا مەلیکی الظاهر غازي خاوەنداری حلب کۆشک ودەرباری بەردەوام جمەی هاتووە لە زاناو ئەدیب وهۆنراوە بێژان، بە تایبەتی لە شەوانی جەژنی قوربان لەگەڵ سەرجەم چین وتوێژەکانی دیکە بە خۆشی وگوێگرتن لە هۆنراوەکانیان تەواوی شەوەکانیان دەبردە سەر (ابن واصل، 2، 274/2010؛ ابن الشعار، مج2،ج27/3).

بێجگە لەوەش، مەلیکی الظاهر غازي لە دانیشتە کانیدا هەمیشە حەزی لە بەدواداچوون ودیبەیت وراگۆڕینەوە هەبووە لەگەڵ زانایان، بە تایبەتی بۆ بابەتە زمانەوانییەکان، لەم نێوەندەشدا لە یەکێک لە دانیشتنەکانی مانگی ڕەمەزاندا زانای دیار القاسم بن القاسم الکیال الواسطي(م: 626ك/1229ز) هۆنراوەی لە بارەی جەژنەوە بۆ دەگوت، ئەویش لە بەرامبەر ئەوەدا

پرسیاری لێکرد لە بارەی ڕەگ و ریشە و بنەچەی زاراوی (العید)، ئەویش زۆر بە لێهاتووییەوە شیکردەوە کە زاراوەکە لە (عود) واتە لە دووبارە گەڕانەوە هاتووە، لەبەر ئەوەی لە ڕووی وشەسازییەوە نابێت پیتی (و) لەگەڵ بزوێنی کورتی (کسره) لە دوایەکەوە بێت، هەربۆیە پیتی (و) بووە بە (ی) بۆ ئەوەی گونجاو دروست بێت لە نووسیندا (القفطي، 1982، 32/3)، هاوکات ڕێژەیەکی زۆری قەڵەم بەدەستان و زانستخوازانی ئەو بوارە دەگرت و بە ردەوام ژمارەیەکی زۆر لە بیرمەندو زانایانی لە دەربارەکەیدا ئامادە دابوون ئەویش بەو پەڕی ڕێزەوە گفتوگۆی لەگەڵیاندا دەکردن و بە دەستکراوەییەوە پێیانی دەبەخشین (ابن الاثير، 1997، 296/10؛ ابو شامة، 2002، ص145).

وە نەبێت مەلیک الظاهر غازي لە دانیشتنەکانیدا تەنیا ئارەزووی لە بابەتە زانستییەکان هەبێت، بەڵکو زۆر ئارەزووی گوێگرتن لە فەرموودەی هەبووە و لەم بوارەشدا ئەزموونی باشی هەبووە، تەنانەت حەزی لە خولەکانی گوێگرتنی ئەو جۆرە کتێبانە هەبووە کە تایبەت بە فەرموودە نووسراون، لەم ڕووەشەوە لە ساڵی 612ک/1215ز نێردراوی الناصر لدين الله (575-622ک/1180-1225ز) خەلیفەی عەبباسی هاتە حلب بە مەبەستی پێدانی ڕێزلێنان بە مەلیک الظاهر کە لە یەکێک لە دیدارەکاندا کتێبێک هەبوو بە ناوی (روح العرفين)[11] تایبەت بوو بە فەرموودە، لەم دانیشتنەدا بە ئامادەبوونی ژمارەیەکی زۆر لە گەورە پیاوانی دەوڵەت خوێندرایەوە، لەم دانیشتنەشدا مەلیک الظاهر غازي بە وپەڕی تامەزرۆییەوە گوێی گرتبوو لە نێردراوی خەلیفە بۆ ئەوەی لە کرۆک و ناوەڕۆکی کتێبەکە تێبگات (الذهبي، 2003، 690/13).

لە لایەکی دیکەشەوە، مەلیک العادل هاوشێوەی سەلاحەددینی برای زۆر جار هامشۆی کۆڕ و کۆبوونەوە زانستییەکانی دەکرد بە تایبەتی ئەوەی پەیوەست بووە بە بواری فەرموودە، تا جارێکیان لەگەڵ سەلاحەددینی برای چوونە کۆڕ و وانەی زانای دیاری بواری فەرموودەی مصر الحافظ السلفي، لەم ڕووەشەوە باس لەوە دەکرێت کاتێک ئەو زانایە خەریکی وتاردان بوون ئەوان لە نێوان خۆیاندا قسەیان دەکرد، لە بەرامبەر ئەوەشدا زانای گەورە سەرکۆنەو سەرزەنشتی کردوون بەوەی ئەو باسی فەرموودە دەکات وئەوانیش قسە دەکەن (الذهبي، 2003، 281/15؛ ابن كثير، 1993، ص792). لەو دانیشتنە ئەو ڕاستییەمان بۆ بەدی دەکەوێت کەوا ئەوانیش هاوشێوەی گوێگرو تەواوی ئامادەبووانی دیکە مامەڵەیان لەگەڵدا کراوە و تەنانەت لەگەڵ ئەو پلەو پایەو دەسەڵاتەی هەیانبووە هیچ جۆرە پەرچە کردارێکیان نەبووە بەرامبەر ئەو شێوە مامەڵەیەی لەگەڵیاندا کراوە، ئەوەش ڕێزو پایەی زانایان نیشاندەدات لە لای مەلیکەکانی ئەیوبی هەمیشە لە نزیکەوە بەو پەڕی شکۆوە مامەڵەیان لەگەڵ کردوون.

ئەوە لە کاتێکدایە مەلیک الاشرف لە دانیشتنەکانیدا زۆر ئارەزووی گوێگرتن لە قورئانی هەبووە، بە دەنگی قورئان خوێنە شارەزاو دەنگ نەوازەکان، بەڵام جارێکیان زۆر توورە بووە لە یەکێک لە قورئان خوێنەکان بە ناوی الضیاء بن الزراد الدمشقي (م:620ک/1223ز) کە دەنگ خۆشێکی نەوازەو زانایەکی لێهاتوو شارەزا بووە لە شێوازەکانی خوێندنەوەی قورئان، ئەوەش دوا بەدوای ئەوە هات لە یەکێک لە دانیشتنەکانی پەرداخێک مەی پێداو هەر سەیری دەکرد بۆ ئەوەی بزانێت دەیخواتەوە، دواجار ئەویش خواردیەوە، لە بەرامبەر ئەو ڕەفتارەی مەلیک الاشرف بە توورەییەوە پێی گووت: ((مەی خواردنەوەت پێش هەر سەدو چواردە سورەتی قورئان خست، سوێندت بە خوا ئەگەر بێتو سەرپشکم بکەن لە نێوان لەبەرکردنی قورئان وەکو ئەوەی تۆ لەگەڵ تەواوەی موڵک وسامانم، ئەوا لەبەر کردنی قورئانم هەڵدەبژارد))(الذهبي، 2003، 600/13). وێڕای ئەوەش زۆر تامەزرۆی ئەو جۆرە کۆڕو دانیشتنانە بووە کە زیاتر تایبەت بوون بە ئامۆژگاری وریاکردنەوە و ئیمونداری کردن، لەم نێوەندەشدا هەندێک جار وەکو خەڵکانی ئاسایی دەچووە کۆڕو دانیشتنەکانی مێژوونووس پێشەوا و زانای دیاری لە بواری ژیاننامە سبط ابن الجوزي (م:654ک/1256ز) کە یەکێک بووە لە و کەسایەتییانەی لە سەردەمی خۆیدا هاوتای نەبووە لە

ئامۆژگاریکردنی خەڵك، بە جۆرێك لە سێ مانگی ساڵدا بە تایبەتی لە مانگی ڕەمەزاندا كۆڕو دانیشتنە كانی ئێجگار قەڵەبالغ بووە و خەڵك تامە زرۆی گوێگرتن لە ئامۆژگاریەكانی بوون (السبكي، 1413هـ، 239/8). هاوكات لەو كاتانەی لە ڕۆژهەڵاتیش بوو بە ردەوام كۆشك ودەرباری ئێجگار قەرەبالغ بووە بە ئەدیب وە وتراوە بێژان، لە دیارترینیان مهذب الدین عبدالله بن ابی الحسن ناسراو بە ابن الاردخل (م: 627ك/1231ز) لە دانیشتنە كاندا بەوتراوەی گوزارشتی لە ئازایەتی ومەردایەتی مەلیك الاشرفی دەكرد (ابن خلكان، 1994، 336/5).

هەروەها مەلیك المعظم بوو، ئەوا لەبەر ئەوەی ئاستە بەرزەی كەوا لە لایەنی زانستی وڕۆشنبیری هەبووە ناسراوە بە بیرمەندو شەرعناسی ماڵباتی ئەیوبی (ابن تغري بردي، د. ت، 268/6) بەردەوام پەرۆشی دانشتنی كۆڕو كۆبوونەوەی زانایان وئەدیبان بووە، لەم ڕووەندەشدا زۆر جار دەهاتە كۆڕو وانەكانی سیف الدین الامدي [12] لە قوتابخانەی (العزیزیة) لە دیمەشق (سبط ابن الجوزي، 1951، ج8،ق294/2)، تیایدا وانەی دەگوتەوەو بە گوتارو قسەكانی هەموانی سەرسام دەكرد بە دەگمەن لە دیمەنی ڕووبەڕووبونەوەكان كەسێك دەبینی قسەی لەسەر قسەكانی هەبووایە، بەمەش هەموو لایەكی تووشی شۆك كرد، هەروەها مەلیك المعظم دەهاتە كۆڕو وانەكانی وبە تامزرۆییەوە گوێی دەگرت لە قسەو گفتوگۆو دیبەیتەكانی. ئەمە لە كاتێكدایە شارەزایی زۆرەكەی لە بارەی فقهەوە وایكرد بوو زۆر تامەزرۆی كفتوگۆو دیبەیت ڕووبەڕوو بونەوە بێت لەگەڵ زانایانی ئەو بوارە، لەم ڕووەندەشدا ابن واصل لە گێڕانەوەیەكدا ئاماژە بەوە دەكات كاتێك مەلیك المعظم لە ساڵی 623ك/1225ز هاتە شاری قودس بانگهێشتی ژمارەیەك لە شەرعناسەكانی كرد كە لە ڕووی ئاستی زانستەوە ئاستێكی باوكم بوو، بەمەبەستی دیبەیت وئاڵوگۆڕكردنی بیروڕا لە بارەی بابەتە زمانەوانی وشەرعیەكان (1957، 213/3).

جگە لەوەش كە مەلیك المظفر شهاب الدین غازی(م:645ك/1247ز)خاوەنداری مەیافارقین(سلێڤان) لە دەربارەكەیدا زۆر حەزی بە گوێگرتن لە بەسەرهات وچیرۆكی مەلیك تاتیەكان هەبووە، تەنانەت خۆشی هەندێك جار شان بەشانی ئەوان لەبەر بوونی زانیاری زۆر چیرۆكی پێشینانی گێڕاوەتەوە (الذهبي، 2003، 530/14)، سەرەڕای ئەوەش ڕووتەكی زۆر خۆش بووە لەگەڵ ئەدیب وە وتراوە بێژان بە ردەوام لە خۆی نزیك دەكردنەوەو لە بەرامبەر پەسن وستایشەكانیان پاداشتی دەكردن، بە تایبەتی شاعیری دیار عز الدین مودود (م:605ك/1208ز) (ابن الفوطی، 1962، ج4،ق366/1-367).

جێگای ئاماژە پێكردنە، مەلیك الصالح نجم الدین ئەیوب(م:638_647ك/1240_1249) خاوەنداری حصن كیفا(حسنكیف) پێچەوانەی بەشێكی زۆر لە مەلیكەكانی ئەیوبی هیچ مەیلی بەلای بابەتە زانستیەكان نە چووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زاناو بیرمەندانی خۆش دەویست ومووچەو ژیانی شایستەی بۆ فەراهەم دەكردن، بەڵام ئەوەی جێگای سەرسامانە ئەوەیە لاوانی نە دەبوو لەگەڵیان دانەدەنیشت مەگەر لەگەڵ هاوبەشە تایبەتیەكانی خۆی نە بێ لە دانیشتنی مەیخواردنەوە (ابن واصل، 2004، 84/6، 88).

لە لایەكی دیكەش مەلیك الناصر داود خاوەنداری الكرك هەمیشە لە كۆڕو دانیشتنە زانستیەكاندا زیرەكی ولێهاتووی خۆی بەدیار دەخست، لەم چوارچێوەیەشدا كاتێك لە ساڵی 629ك/1231ز مەلیك الكاملی مامی هاتە لای لە قەڵای الكرك، ئەویش لە بەرامبەردا لە بەرامبەر شكۆو خانەدانیەكەی كۆبونەوەیەكی گەورەی لە دەربارەكەیدا ڕێكخست بە ئامادە بوونی ژمارەیەكی زۆر لە زاناو شەرعناسەكان كە تێیدا گفتوگۆو ئاڵوگۆڕ كرا لە بارەی بابەتە شەرعیەكان، دواتر لەو كاتەشدا زیرەكی وشارەزایی ناوبراو بەدیاركەوت، كاتێك مەلیك الكامل

وتەواوی ئامادەبووانی دیکە چوونە بەرەی مەلیك وهەموویان لە سەر ڕێبازی شافیعی بوون، ئەوە لە کاتێکدا بەرەکەی دیکەیان بە تەنیا مەلیك الناصر داود بوو کە هەروەك باوکی لە سەر ڕێبازی ئەبو حەنیفە بوو بەرامبەر هەموویان وەستا بوو بە رگری لە خۆی و بیروکە کانی دەکرد بەبێ ئەوەی هیچ کامێکیان پشتگیری بکەن بەرامبەر بە ئەوانەی دیکەیان (ابن واصل، 1957، 14/5).

هەندێك لە مەلیکەکان لە کۆشك ودەربارەکانیان ژمارەی زاناو ئەدیبەکان زۆر زیاتر بووە لە ژمارەی میرو فەرماندە و سەر لەشکرەکان، ئەوەتا لە بارەی مەلیك المنصور محمد یەکەم خاوەنداری حماە دەگوترێت: ((نزیکەی دوو سەد شەرعناس وزمانەوان وئەوانەی خەریك بوون بە فەلسەفەو لۆژیك ئەندازیارو ئەستێرەناس وئەدیب وەونراوەبێژ لە خزمەتی دابوون)) (ابن واصل، 1956، 79/4؛ الكتبي، 1974، 12/4).

لە لایەکی دیکەش، دانیشتنە ئەدەبیەکان وەاچێکی گەیشتنی زۆری هەبووە، تەنانەت زیادەڕۆی نیە ئەگەر بگوترێت دەگمەن بەرچاو دەکەوێت لە نێو مالباتی ئەیوبیەکان بەگشتی مەلیکی بەلای ئەدەب وشیعرو هۆنراوە نەچووبێت، ئەو زیاتر لە و زانیگەو پاشخانە زانستی وئەدەبیە سەرچاوەی گرتووە کە وا نەیاندا ژیاون، هەر بۆیە نابینین ئەوە دەکرێت دەربارەکانیان شیعرگار قەرەبالغ بووە بە ئەدیب و هۆنراوەبێژان، بە جۆرێك لە بارەی مەلیك الناصر یوسف خاوەنداری شام دەگوترێت: ((ژمارەیەکی زۆر لە ئەدیب وهۆنراوەبێژانی لە خۆی نزیك دەکردە وەو لەگەڵیاندا دادەنیشت، تەنانەت لە خودو زەینی خۆشیدا خۆشەویستی بۆ ئەدەب وشیعر رەنگی دابەوەو توانای باشی هەبووە لە دانانی کێش وسەروا بۆ هۆنراوەکانی))(اليونيني، 1992، 142/2). جگە لەوەش لەگەڵ هەندێك لە هۆنراوەبێژەکان پەیوەندیەکی توندو تۆڵی هەبووە تاوەکو کار گەیشتبووە ئەوەی گەر ماوەیەك لە دەرباری دیار نەبوایە ئەوا بە پەرۆشیەوە لە هەواڵی دەپرسی وبەدوایاندا دەینارد، ئەوەش بە ڕوونی بە رجەستە دەبێت لە نێوان مەلیك الناصر یوسف خاوەنداری شام ومجد الدين عبدالرحمن ابن العديم دیاری ونێردراوی ناردۆتە لای و بە هۆنراوە لە هەواڵی پرسیوە هەروەك دەڵێت:

اقول لدمعي عين صارت بمهجتي لقد خفت ان تبض عيني الاقف

فقالت جفوني لا تجف فقض عبرتي فبشراك قد اوفى قميص ليوسف (اليونيني، 1992، 312/3).

بەدەر لە هەموو ئەو جۆرە دانیشتنانەی ئاماژەی بۆ کرا، لە هەندێك دانیشتنەکاندا هەندە کراوە بوو وا هەست نەدەکرا لەگەڵ مەلیك دانیشتوون، لەبەر ئەوەی کەش وهەوای پێکەنین وگاڵتەو گەب بالی دەکێشا بەسەریدا، ئەوەش بە ڕوونی لە کەسێتی مەلیك المنصور محمد ی دووەم خاوەنداری حماە ڕەنگی داوەتەوە لە دانیشتنی دەربارەکانیدا حەزی لە گاڵتەوپێکەنین بووە و هەمیشە خۆی دەستپێشخەر بووە بۆ ئەوەی دانیشتنە کانی کەشێکی کراوە وەر بگرێت (الصفدي،2000، 9/5).

2 _ گۆرانیی ومۆسیقا

گوێگرتن لە مۆسیقاو گۆرانی شێوازێکی دیکەی کات بە سەر بردن بووە لە لایەن مەلیکەکانی ئەیوبی، لەم ڕووەشەوە گرنگی وبایەخی زۆریان داوە بە گۆرانیبێژو مۆسیقاژەنەکان و نزیکیان کردونەتەوە لە خۆیان وبەشداریان پێکردون لە بەشێك لە دانیشتنە تایبەتیەکانیان، ئەوەش بە لەبەر چاوگرتنی ئەوەی کە مۆسقاو گۆرانی بە تایبەتیترمی هێواش و لەسەرخۆ

کارگێڕەری زۆری هەبێت لە سەر هەست و سۆزی ئادەمیزاد، لە مرسۆنگەیەوەش بە زمانی هەست و سۆزو ناخ لە مرۆڤ ناوزەند دەکرێت (شلبي، 1986، ص181)، هەربۆیە لێرەدا ئەبینی ئەوە دەکرێت مەلیکە ئەیوبییەکان وەکو چەندین دوو سەرە بە کارێکی ئاوە هەمرۆ ئاسودەکردنی دەرون ورۆح وگیانیان، هەمر لەو ئاهەنگ وبۆنە و دانیشتنە تایبەتیەکانیان چێژیان لێوەرگرتووە بۆ خۆشی وکات بەسەر بردنیان.

هەندێ لە مەلیکەکانی ئەیوبی گیرۆدەی گوێگرتن لە گۆرانی ومۆسیقا بوون، تەنانەت هەندێکیان لە دانیشتنە تایبەتیەکانیان نەبووە مەگەر لە لایەن ئەوانەوە گەرم و گوڕی خۆش وخرۆشی پێبەخشرا بێت، بە شێوەیەک مەلیک الافضل خاوەنداری دیمەشق ناسرا بوو بەوەی ئارەزوویەکی بێشوماری هەبووە بۆ گوێگرتن لە مۆسیقاو گۆرانی لە شەوان ورۆژدا (ابن واصل، 1957، 40/3)، بەڵام تا سەر بەردەوام نەبوو لەسەر ڕووچوون لە ژیانی خۆشگوزەرانی، بە ڵکو دواجار وازی لە ژیانی دونیایی هێناو تەنیا خۆی تەرخانکرد بۆ خواپەرستی و نووسینەوەی قورئانی پیرۆز بە دەستی خۆی، بەڵام ئەو هەڵوێستەی هیچ کارگێڕەری نەبوو لە سەر ژیانی سیاسی وبە ماییەی پووچی سەری نایەوە.

هەروەها مەلیک الاشرف کوری مەلیک العادل ڕووچوو بوو لە ژیانی دونیایی، بە تایبەتی لە 198، ص297)، تەنانەت گوێگرتن لە مۆسیقاو گۆرانی (ابن العبري، 1992، ص250؛ الحنبلي، لەوکاتانەی لێوک وتەبا بوون لەگەڵ مەلیک المعظم برای سات وەختە خۆشەکانیان بە خۆشی وچێژ وەرگرتن وگوێگرتن لە مۆسیقاو گۆرانی بەسەر دەبرد (ابن واصل، 1957، 180/4).

جگە لەوەش هەندێکیان مەلیکەکان بەلای مۆسیقادا چووەو تاڕادەیەک شارەزاییان تیادا هەبووە، تەنانەت کاتێک زانیوتانە کەسێک بە ئەزموون و شارەزایە ئەوا هەوڵیانداوە پەلکێشی بکەن بۆ ئەوەی کەڵک وسوود لە بەهرەکانی وەربگرن، ئەوەتا مەلیک المعظم خاوەنداری دیمەشق ئارەزووی گوێگرتن لە مۆسیقایی هەبووە، لەم بۆنەیەشدا کاتێک گوێبیستی هەواڵی ئەوە بوو کە شمس الدین الخوئي (م:637ك/1239ز) هاتۆتە دیمەشق، دەست بە جێ بە دوای دا نارد، ئەویش هاتە دانیشتنەکانی و بە ئامێری قانون مۆسیقای بۆ ژەنی ولەگەڵیدا گۆرانی دەگووت، لە بەرامبەردا مەلیک المعظم خۆشحاڵ بوو بە بەهرەو تواناکانی وداوای لێکرد لەوەری بکات لە کات بەسەر بردنی شەوانەکانی (النويري، 2004، 177/29).

ئەوە لە کاتێکدایە رشیدالدین ابن خلیفة(م: 649ك/ 1251ز) وەکو کەسێکی بەهرەمەندو شارەزا لە بوارەکانی پزیشکی وئەندازەیی وئەدەب، پایەیەکی بە رزی هەبوو لە لای مەلیک العادل وکورەکانی، لەگەڵ ئەوەش شارەزایەکی بێ وێنەی هەبووە لە بواری مۆسیقاو گۆرانی گوتندا، لەم ڕووەشەوە پەسن وستایشی زۆر کراوە بەوەی لە سەردەمی خۆیدا هاوتای نە بووە لە ژەنینی مۆسیقا بە ئامێری عود وهاوکات خاوەن دەنگێکی نەوازەش بووە (ابن ابی اصیبعة، د.ت، ص ص736-739)، هەربۆیە مەلیک المعظم زۆر لە خۆی نزیک کردەوەو بەردەوام بە یەکەوە بوون ولە دانیشتن وکات بە سەر بردنەکانیدا مۆسیقای بۆ دەژەنی وگۆرانی بۆ دەگوت تا جارێکیان مەلیک الکامل میوانی یەکێک لە دانیشتنەکانی بوو لە شاری دیمەشق ابن خلیفة بە گۆرانی ودەنگە نەوازەکەی سەرسامی کرد، لە بەرامبەردا مەلیک الکامل ڕێزی گرت وبە پێنج سەد دیناری مصری پاداشتی کرد (ابن ابی اصیبعة، د.ت، ص 739). بە هەمان شێوە، ابو العباس هەزبانی ناسراو بە صلاح الدین اربلي (م: 631ك/1233ز) گۆرانی بێژو هۆزانڤانێکی دیاری سەردەمی خۆی بووەو سەرەتا لە خزمەتی مظفرالدین گوگبوری خاوەنداری هەولێر بووە، پاشان ڕوویکردۆتە ناوچەکانی شام و لە خزمەتی مەلیک القاهر کوڕی مەلیک العادل بووە ، لە دوای ئەویش وەک گۆرانیبێژێکی نەوازە ساتە خۆشەکانی لە لای مەلیک المغیث کوری مەلیک

العادل بەسەر بردووە و ئاوەری کردووە لە گەشت وگەرانەکانیدا، دوای هەموو ئەوانە ش چۆتە مصرو لە لای مەلیك الكامل پایەی بەرزی هەبووە (ابن العديم، د.ت، 983/2-986؛ الصفدي، 2000، 40/7-41). هەموو ئەوانەش ئەوە ڕاستییەمان بۆ بەدیار دەخەن گۆرانیبێژە دەنگ خۆش ونەوازەکان هەمیشە توانیویانە ببنە جێگای ڕێزی فەرمانڕەوا و دەسەڵاتداران وبەردەوام پایەیەکی بەرزیان هەبووە لە لایان.

جێگای ئاماژە پێدانە، هەندێك جار گۆرانیبێژە دەنگ نەوازەکان لە چوارچێوەی دیوەخانەکاندا بوون کە لە ناویان خۆیاندا ئال وگۆڕیان کردووە، لەم ڕووەوە لە سەردەمی مەلیك الناصر داود لە ساڵی 636ك/1238ز سەردانی مصری کردووەو چۆتە لای مەلیك العادلی دووەم لەگەڵ خۆی کۆمەڵێك دیاری بردووە کە یەکێك هاتبوو لە هەندێك قاپ وپەرداغی نەوازەی تایبەت بە مەیخواردنەوە لەگەڵ ژمارەیەك گۆرانیبێژی دەنگ نەوازە کە ئامێری چەنگیان دەژەنی، لە بەرامبەر ئەوەشدا مەلیك العادل پێشوازیەکی گەرمی لێکردو بەهەمان شێوەی ئەو کۆمەڵێك دیاری پێدایەوە (المقريزي، 1997، 389/1).

وە نەبێ تەنها پیاوان بۆ مەلیکەکانی ئەیوبی مۆسیقایان ژەنیبێ وگۆرانیان گوتبێ، بەڵکو کچە کەنیزە جوان ودەنگ خۆشەکانیش لە ناو کۆشك ودانیشتنە تایبەتیەکاندا بە دەنگە نەوازەکانیان گوێ ڕوێنی زیاتریان داوە بە خۆشی وکات بە سەر بردنەکان، لەم ڕووەوەشدا هەریەکێك لە مەلیکەکان کۆمەڵێك کەنیزە لە خزمەتیان دابوون، ئەوەتا لە کاتی هاتنی ضیفە خاتونی کچی مەلیك العادل(م:640ك/1242ز) بۆ حلب بە مەبەستی شوکردنی بە مەلیك الظاهر غازي سەد کەنیزەی لەوەریان دەکرد گشتیان گۆرانیبێژی دیار بوون لە دیوانەکان (ابن واصل، 1957، 214/3). سەرەڕای ئەوەش هەندێکیان لە ڕێگای بەهرەو تواناکانیان لە ژەنینی مۆسیقاو گوتنی گۆرانیدا پایەیان بەرز بووە، ئەوەتا مەلیك العادل کەنیزەیەکی هەبوو بە ناوی فنون کە ناسرا بوو بە (فنون العادلية)، بە دیاری لە لایەن مەلیکی ڕۆم بۆی هاتبوو ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ بوو، لە هەمان کاتدا خاوەن دەنگێکی نەوازەش بوو، هەر بۆیە لە ناو کۆشکدا سەرنجی هەمووانی بە لای خۆیدا ڕاکێشا بوو (ابن فضل الله العمري، 1423هـ، 636/10-637).

جگە لەوەش، هەندێك لە مەلیکەکان گوێگرتن لە مۆسیقاو گۆرانی لە ناخو دڵ ودەروونیاندا ئاوێتە ببوو، بە شێوەیەك مەلیك الامجد خاوەنداری بعلبگ شەیدای دەنگی یەکێك لە کەنیزە دەنگ خۆشەکانی بوو کە ناسرا بوو بە (السوداء)، لە دوا ڕۆژەکانی ژیانی جێی متمانەی ئەو نەمابوو، بەڵام کاتێك گوێبیستی هەواڵی کوشتنی مەلیك الامجد بوو لە ساڵی 628/1230 لە لایەن یەکێك لە خزمەتکارەکانی، دووبارە گەڕایەوە شێوەنیکردوو لە داخا پۆشاکەکەی خۆی دڕاندو دەستی بە گۆرانی کردو گووتی:

وقد كنت ارجو عطفها ان تلم بی فلا عطفها وافي ولا اجتمع الشمل

فلما احسست بالمات تعطفت علي وعندی من تعطفها شغـــــــــــــــــــــل

اتت وحیاض الموت بینی وبینها وجاءت بوصل حین لا ینفع الوصل(مؤلف مجهول، 2010، ص386)

هەندێك جار مەلیکە کانی ئەیوبی بە بۆنەی سەرکەوتنەکانیان ئاهەنگی گەورەیان سازدەکرد وتیایدا کەنیزە دەنگ خۆشەکان بە دەنگە پڕ سۆزو نەوازەکانیان ئامادەبوانیان سەر سام دەکرد، لەم ڕووەوەشدا مەلیك الكامل دوای وەدەرنانی خاچیەکان لە شاری دمیاگ لە ساڵی 618ك/1221ز ئاهەنگ وخوانێکی گەورەی ئامادەکرد بە ئامادە بوونی ژمارەیەکی زۆر لە مەلیك وکاربەدەستان کە لە نێویاندا مەلیك المعظم خاوەنداری دیمەشق ومەلیك الاشرف

خاوەندارى ناوچەكانى رۆژهەلات ئامادەبوون، لەگەڵ ژمارەيەكى زۆر لە گۆرانيبێژو مۆسيقاژەن و
ەۆنراوە بێژان، لەم ئاهەنگەدا مەلیك الاشرف داواى لە كەنيزەكەكەى خۆى كرد بە ناوى (ست
الفخر) گۆرانى بۆ بلێت، ئەويش لە بەرامبەر ردا هەستا ەوە سەر پێى ودەستى داية ئامێرى
عودەكەى دەستيكرد بە گۆرانى گوتن وگووتى:

ولما طغا فرعون عكا وقوم ـــــــــــــــــــــــــه وجاء الى مـــــصر ليفسد في الارض

انى نحوهم موسى وفييده العصا فأغرقهم فى اليم بعضا على بعض

هەڵبەتە ئەو وتانەى كە دەيگوت بێ كاردانەوە نەبوو، لە بەر ئەوەى باسى گەورەى مەلیك
الاشرفى دەكرد، هەر بۆيە مەلیك الكامل داواى ليكرد كە بێ دەنگ بێ، دواى ئەوەش فەرمانى
بە كەنيزەكەى خۆيكرد گۆرانى بلێ، ئەويش دەستى دايە عودەكەى وگووتى:

اىأهل دين الكفر قوموا لتنضرو لما قد جرى فى وقتنا وتجددوا

أعباد عيسى ان عيسى وقومه وموسى جميعا ينصرون محمدا

دواى ئەو گۆرانيەش بووە جێگاى رەزامەندى مەلیك الكامل، لەبەر ئەوەى وتايى هەمەهە نگى
بێژان براكانى بێت لە ژێر فەرمانى برا گەورەكەى، هەربۆيە بە پێنج سەد دینار پاداشتى
كرد، هاوكات بە هە مان شێوەى ئە و پاداشتى كەنيزەكەى براشى كرد (الدواداري، 1972،
215/7، ابن اياس، 1975،ج1،ق263/1).

بە دەر لە وەش، هەند ێكيان مەست وگێژ بوون لە رۆژەدەى گوێگرتن لە گۆرانى و مۆسيقا بوون،
بەشێوەيەك كاتى گوێبيستى مۆسيقا دەبوون و لە وسە رگەردان دەبوون ئاگا يان لەدەوروبەرى
خۆيان نەدەما، هەروەك مەلیك الصالح نجم الدين ئەيوب، كاتێك گوێبيستى گۆرانى دەبو و لە
شوێنى خۆى مت دەبوو، تەنانەت ئامادەبووانيش ئەوانەى لەگەڵى بوون وايان دەكرد، وەك بلێى
چۆلەكە بەسەر سەريانەوە وەستا بێت (الحنبلي، 1987، ص381).

3_ دانيشتنى مەيخواردنەوە

سەبارەت بە دانيشتنى مەيخواردنەوە، ئەوا بەشێك لە مەليكە كانى ئەيوبى هاو ش ێوەى
زۆربەى لە مەليك وپيادە ئەو كار بەدەستانى پێشوو گرنگيان بە رۆژەدەى خواردنە وەى مە ى دەبوون، ئە مە لە
كاتێكدا خواى گەورە لە قورئانى پيرۆزدا فەرمانى بە بەندە كانى كردووە بە ردەوام خ ۆى لێ بە
دوور بگرێت، لە بە ر ئە وەى كارو كردە وەى شە يتانە ، هە روەك دەفە رموێت: { يَاأَيُّهَاالَّذِينَآمَنُو ا
إِنَّمَاالْخَمْرُوَالْمَيْسِرُوَالْأَنْصَابُوَالْأَزْلَامُرِجْسٌمِنْعَمَلِالشَّيْطَانِفَاجْتَنِبُوهُلَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ }
(سورةالمائدة،الاية/90)، بەلام ئەوەى ليرەدا جێگاى باسە، تەنيا مەليكەكانى ئەيوبى نە بوون،
لە ناو ك ۆشك[13] و دەربارەكانيان لە دانيشتنە تايبەتيەكانى كات بە سە ر بردنيان مە يان
خواردبيتەوە، بەلكو لە قوناغە كانى پێش ئە وانيش مە ليك ودەسە لاتداران بەشێكيان كاتى
تايبە تيان تە رخانكرد بوو ب ۆ مە يخواردنە وە، بە لام بە رێژەى جيا، ئە وەتا هەند ێكيان لە شە و
ورۆژێكدا يەك جار خواردوويانەتەوە، هەندێكيان سێ رۆژ جارێك، هەند ێك مانگانە جارێك، تەنانە ت
هەندێكيان هەموو كات سەرخۆش وبێهۆش بوون (الجاحظ، 1914، ص ص151-152)، ليرەدا ئەوە
بە مانا ى ناوزراندن و تانە ليدان نيە لە خود ى ئە و كەسانەيەتنە، بەلكو دوور لە كاريرامياري

وبەرەوپێبردن وەك بە شێك لە ژیانیان بە خۆشگوزەرانی وبەشێك لە کەسێتیی تایبەتی خۆیان ساتە وەختەکانی ژیانیان بەوە شێوەیە بەسەر بردووە.

لە لایەکی دیکەش، سەرچاوەی سەرەکی بەرهەمهێنانی مەی ویلایەتە کانی خودی ناوچەی شام وجەزیرە بووە، ئەوە لە کاتێکدایە بە شێکی زۆری لە ڕێگای بازرگانەکانەوە لە دەرەوە دەهێنراو تەنانەت فرۆشیارەکانیش لە شوێنێکی دیاریکراو نەدەگیرسانەوە، بەڵکو بە کۆچەو کۆڵانەکان دەسورانەوەو دەچوونە هەموو کون کەلەبەرێکی شارەکان، ئەوەش وایکردبوو نەك تەنها دەسەڵاتداران، بەڵکو خەڵکە گشتی وئاسایەکەش بە ئاسانی دەستیان پێ بگات (عبدالخالق البنا، 2007، ص107)، ئەوە لە کاتێکدا مەسیحی وکرستیانەکانی ناوچەکانی شام وجەزیرە ڕۆڵی ئەرێنیان هەبووە لە بڵاوکردنەوەی مەی و خواردنەوە بێهۆشکەرەکان، لە هەمان کاتدا بوونی ژمارەیەکی زۆر لە دێرەو شوێنی کات بە سەر بردن ئارەمەندیەکەر بووە بۆ ئەوەی ئەو جۆرە خواردنەوانە بەر بڵاو بێ بە شێوەیەکی بەرچاو لە نێو خەڵکدا (باشا، 1989، ص ص583-584d. Aix, 1896, p: 645.(

بە لەبەر چاو گرتنی هەموو ئەوانە، هەندێ لە مەلیکە کان سەر سەختانە گیرۆدەو وێڵی مەیخواردنەوە بوون، بە شێوەیەك مەلیك الافضل خاوەنداری دمشق خەڵکەکەی ئومێدی زۆریان لەسەر هەڵچنی بوو لە دوای مردنی سەلاحەددین، بەڵام بە پێچەوانەوە ڕووی کردە ژیانی ڕابواردن وخۆشگوزەرانی وتەواوی کاروبارەکانی مەملەکەتی پشتگوێ خست، بە جۆرێك لە دانیشتنەکانی شەوانەدا تا وەکو بەیانی لە ئەنجامی خواردنەوەی لە ڕادەبەدەر سەرخۆش وبێهۆش بوو، لە بەرامبەریشدا لە جیاتی ئەوە پێویستانە خۆی بە کاروباری مەملەکەت خەریك بکات دەنووست، کێشەتر ئەوەش کارێگەری زۆری هە بوو لە سەر ژیانی کەسێتیی وایکرد نازناوی مەلیکی خەوتوو(ملك النوام) هەڵبگرێت (ابن تغري بردي، د .ت، 122/6). جگە لەوەش کەسایەتیەکی ئەوتۆی نەبووە بۆ ئەوەی بتوانێ بەسەر ئارەزووەکانی زاڵ بێ، بەڵکو لە کاری ڕابواردنوخواردنەوەداکەوتۆتە ژێر کارێگەری قسەی کەسانی دیکە، بە شێوەیەك مەلیك العادلی مامی ڕۆژێك لە یەکێك لە دانیشتنەکانی خواردنەوەی ئامادە بووەو لە جیاتی ئەوەی ئامۆژگاری بکات بۆ دوور کەوتنەوە لەو جۆرە ڕەفتارانە، بەڵکو هانیداوە بەوەی ئەو جۆرە کارانە بە شاراوەی ئەنجام بدات و پێی گوتووە: ((ڕابواردن لە ژێر پەردەدا هیچ زیانێکی نییە، هەر بۆیە هیچ جۆرە خۆشیەکی تێدا نییە)) (ابن واصل، 1957، 40/3)، بێگومان ئەوەش زیاتر بۆ ناشیرینکردنی سیماکانی بووە، بەڵام لە جیاتی ئەوەی بە کردەوەکانیدا بچێتەوە، ئەوا ئامۆژگاریەکانی بە هەند وەر گرتووە زۆربەی کاتەکات خەریکی خواردنەوە بووە.

هەرچی مەلیك الظاهر غازي خاوەنداری حلبە، ئەوا لە ڕووی کەسێتیەوە زۆر جیاواز بووە لە مەلیك الافضل، بەڵام ئەویش گیرۆدەی خواردنەوەی مەی بووە، ئەوەش لە مێژینەی گێڕانەوەیەکدا ابن نظيف الحموي (1981، ص72)، ئاماژە بەوە دەکات مەلیك الظاهر لە دانیشتنە کانیدا مەیخواردۆتەوەو تەنانەت لە گەشتە کانیدا زۆر حەزی لە خواردنی گۆشتی وشکراو(باسترمە) بە نمەك بوو لەگەڵیدا ئارەق ومەیەکی زۆری دەخواردەوە.

بەهەمان شێوە مەلیك الناصر یوسف خاوەنداری شام نیشانی خۆش بووە لەگەڵ خواردنەوە، لە مێژینەدەشدا هەندێك جار لە دانیشتنە کانی کات بە سەربردندا لەگەڵ هۆنراوە بێژە نزیکەکانی مەی خواردۆتەوە، ئەوەش ڕەنگدانەوەی هەبووە لەسەر ئەوەی کە هەندێك لە هۆنراوە بێژەکان بە ناوی سیف الدین علی بن عمر بن قزل (م: 656ك/1258ز) بە هۆنەی هاتنی جەژنی ڕەمەزان پیرۆزبایی لێکردووە و هاوکات داوای لێکردووە بە وە هۆنەیەوە مەی بخواتەوە هەروەك گووتویەتی:

اشرب هنيئا صبحه العيد   بين غناء وبين تغريد

سلاف راح من قبل ما عصرت   روقها الكرم في العناقيد

فاكتست رقه الصبا وروت   لطافة المزن بالاسانيد

يسعى بها أهيف تمائله   أحسن من هزة الامالي (ابن قزل المشد، 2002، ص369)

هەر چەندە مەلیك العادل خوی لە هیچ بارێكدا مەی نەخواردۆتەوە، بەڵام بە پێچەوانەوە كورەكانی مەلیك العادل نیشانیان خۆش بووە لەگەڵ خواردنەوە، بە جۆرێك مەلیك الكامل، خواردنەوەو كات بەسەر بردن ببوو بە بەشێك لە ژیانی رۆژانەی، بە شێوەیەك هەموو رۆژێك دوای تەواو كردنی ئەركەكانی وخواردنی ژەمی خواردنی رۆژانە و ئەنجام دانی نوێژی شێوان، هەڵدەستا بە گۆرینی جلو بەرگی وپۆشاكی خواردنەوەی دەپۆشی(14) وتاوەكو درەنگانێكی شەو خەریكی خواردنەو كات بەسەر بردن بوو (مؤلف مجهول، 2010، ص417). هەرچی مەلیك الاشرفە، ئەوا زۆر بە خۆشی ژیاوە، تەنانەت بە شێكی زۆر لە سەرچاوەكان جەختی لەوە دەكەنەوە كەوا رووچوو بوو لە ژیانی دونیایی و زۆربەی كاتەكانی بە خۆشی وخۆشگوزەرانی بەسەر دەبرد، بە تایبەتی لە خواردنەوەو گوێگرتن لە مۆسیقاو گۆرانی (ابن العبري، 1992، ص250؛ ابو الفداء، 1999، 175/3؛ الحنبلي، 1987، ص297).

جگە لەوەش، مەلیك المعظم مەیخۆرێكی بە سەلیقەو دیار بووە، بە تایبەتی لە خواردنەوەی شەربەت وگیراوەی خورماو ئاوی هەنار، لەم نێوەندەشدا زۆر جار كەوتۆتە كێشەو ململانێ لەگەڵ دادوەرەكات بەوەی داوای لێكردوون فتوی خواردنەوەی ئەو جۆرە لە گیراوانەی بۆ بدەن، لە بەرامبەریشدا هەر یەكێك لە دادوەرەكانی بوواریان نەچوبایە ژێر باری بۆچوونەكانی وبە دڵی ئەو قسەی نەكردایە، ئەوا لە كارەكەی دووری دەخستەوە (سبط ابن الجوزي، 1951، ج8، ق674/2). ئەوەتا دادوەری دیمەشق شرف الدين الموصلي(م: 629ك/1232ز) یەكێك بوو لە قوربانییەكانی دەستی ئەو، دوای ئەوەی داوای لێكرد كە خواردنەوەی گیراوەی خورماو ئاوی هەناری بۆ حەلال وڕەوا بكات، لە بەرامبەردا ئەویش نەهاتە ژێر باری قسەكانی گووتی: ((لەو بابەتە ناچمە سەر قسەكانی پێشەوا ابو حنیفە، من لەسەر ڕێبازی محمد(د.خ) ئەویش حەرامی كردووە)) (الذهبي، 2003، 878/13)، سەرئەنجام لەبەر هەڵوێستەكانی لە كارەكەی دووری خستەوە. لەبەر ڕۆشنایی هەموو ئەوانە دەگوترێت مەلیك المعظم بۆیە ئەو مەزهەبی ابو حنیفەی قبوڵكردوەو دەمارگیری بووە بۆی، لەبەر ئەوەی خواردنەوەی مەی وگیراوەكان لە ئاوی خورماو هەناری ئاسایی كردووە ئەگەر پێیانەوە سەرخۆش نەبی (بدوي، 1953، ص10).

سەرەڕای ئەوەش، هەندێك جار ئەبینین ئەوە دەكرێت، خواردنەوەی لە ڕادەبەدەری مەلیك المعظم كاریگەری هەبووە لە سەر تێكچوونی پەیوەندی لەگەڵ براكانی، بە شێوەیەك لە ساڵی 623ك/1226ز مەلیك الاشرف میوانی مەلیك المعظم بوو لە شاری دیمەشق، لەو كات و ساتەشدا نێوانی مەلیك المعظم خۆش بوو لەگەڵ جلال الدين خوارزم شاه، بەڵام لە مێژووی خواردنەوەدا بە یەكەوە المعظم ئەوەندە زۆری مەی خواردەوە تاوەكو سەرخۆش وبێهۆش بوو، ئا لەم ساتەشدا سوێندی بەسەری سوڵتانی خەوارزمیەكان خوارد، دەستبەجێ ئەم ڕەفتارەش بووە جێگای نیگەرانی و تورەبوونی مەلیك الاشرف، هەربۆیە دەست بە جێ ڕووی كردە لای مەلیك الكامل لە مصرو پاشان جۆرێك لە هاوپەیمانێتی لە نێوانیاندا هاتە كایەوە (النويري، 2004، 89/29). ئەوە لە كاتێكدایە مەلیك الحافظ نورالدين ارسلان شاه خاوەنداری قەڵای جعبر هاوشێوەی براكانی نیشانی زۆر خۆش بووە لەگەڵ خواردنەوەی مەی، تەنانەت هێندە زۆر

دەخواردەوە تاوەکو دەگەیشتە ئاستی بێهۆشبون وسەرخۆشبون، ئەوەش هەندێک جار ڕەنگدانەوەی خراپی هەبوو بەسەر پێکەوەهەڵوێستەکانی بەرامبەر بە کار بەدەست وکەسە نزیکەکانی (ابن نظيف الحموي، 1981، ص223).

وێڕای هەموو ئەوانەش، بێجگە ئەوەی دەکرێت لە هەندێک کات وساتدا، بە تایبەتی لە وکاتانەی مەلیکەکان کۆبوونەوەیان دەبوون وپشتیوانیەکتریان گرتووە ئەوا هەر سێ برا بە یەکەوە خواردوویانەتەوە، ئەوەش لە مێژووی سەرکەوتنیان بەسەر خاچیەکان وەدەرنانیان لە شاری دمیاتگ لە ساڵی 618ک/ 1221ز، مەلیک الکامل ئاهەنگێکی گەورەی سازکرد بە ئامادەبوونی هەریەک لە مەلیک الاشرف ومەلیک المعظم برای، کە تیایدا بە خواردنەوەی مەی وئاهەنگ گێڕان گوزارشتیان لە خۆشیەکانی ئەوسەرکەوتنە کردووە (الدواداري، 1972، 215/7؛ المقريزي، 1997، 329/1).

لەگەڵ ئەوەی خواردنەوە ببووە پیشەی هەندێک لە مەلیکەکان لە دانیشتنەکانی کات بەسەربردندا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکیان لە زۆر هەڕەشەش ئامادە نەبوون مەی بخونەوە، ئەوەش لە مێژووی گێڕانەوەیەکدا بە ڕوونی بۆمان بەدیار دەکەوێت دوای ئەوەی مێیافارقین کەوتە دەست مەغۆلەکان، مەلیک الکامل کوڕی مەلیک المظفر غازی خاوەنداری شارەکە بە بەندی کەوتە دەستیان وبردیانە لای هۆلاکۆ کە ئەوکاتە لە ڕوها (ئورفە) بوو بە مەبەستی دەست بەسەرداگرتنی حلب، لە وسەروبەندەدا هۆلاکۆ پەرداغێک مەی پێدا بۆ ئەوەی بیخواتەوە، ئەویش نەیخواردەوەو نکۆڵی لێکرد کە ئەوە شتێکی حەرامە، دواتر هۆلاکۆ فەرمانی بە ژنەکەی کرد کە پێی بدات، دووبارە پشتی تێکردو نەیخواردەوە، ئەمەش هەڵوێستە ش بووە جێگای تێکەرانی وبە توندترین شێوە مامەڵەیان لەگەڵدا کرد تا دوا جار بە خراپترین شێوە ئەشکەنجەیان داو کۆتاییان بە ژیانی هێنا (الذهبي، 2003، 899/14).

شایەنی باسە، هەندێک لە مەلیکەکانی ئەیوبی ئامۆژگاری نەوەکانیان کردووە دووربکەونەوەو خۆیان بپارێزن لە مەی خواردنەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا مەسەلەی خواردنەوە بۆ خۆیان تێکەڵ بووە بە بەشێک لە ژیانیان، ئەوەش ڕەنگدانەوەی زۆرهەبووە بە سەر کەسێتی مەلیک الصالح نجم الدین ئەیوب، بە شێوەیەک زۆر بە کەمی تێکەڵاوی خەڵک دەبوو تەنیا ئەوە نەبێت کە لە دانیشتنی مەیخۆرەکان ئامادە دەبوو (ابن واصل، 2004، 88/6)، بەڵگەی دیکەش لە بەردەست دان شایەنی ئەوە دەدەن کە مەیخواردۆتەوە، ئەوەش لە مێژوونی گێڕانەوەیەکدا ئاماژە بەوە دەکرێت کاتێک مەلیک العادلی دووەم دەست بەسەر کراوە، یەکێک لە مەمالیکەکان هاتۆتە لای مەلیک الصالح بۆ ئەوەی چارنووسی یەکلابکەنەوە، ئەویش لەو کاتەدا خەریکی خواردنەوە بووە لە یەکێک لە دانیشتنەکانی وفەرمانی پێکردووە ئەو کارە یەکلا بکەنەوەو لە بەندیخانەدا کۆتایی بە ژیانی بهێنن (مؤلف مجهول، 2010، ص462). سەرەڕای ئەوەش لەو ڕاسپاردەیەی بۆکورەکەی جێیهێشتووە لەویدا لێومە لێک ئامۆژگاری لە خۆ دەگرێت، یەکێکیان جەختکردنە وەیە لە دوور کەوتنەوە لە مەی خواردنەوە، لەبەر ئەوەی بەسەرچاوەی هەموو نەهامەتیەکانی ناوزەند کردووە (النويري، 2004، 29/220-228)، بەڵام ئەوەی لێرەدا جێگای تێڕامانە مەلیک المعظم توران شاە هیچ کامێک لە قسەکانی باوکی لە گوێ نەگرتووەو بگرە لە وەش زیاتر بەردەوام خەریکی نواندنی کاری نابەجێ وخواردنەوەی لە ڕادە بەدەری مەی بووە (سبط ابن الجوزي، 1951، ج8،ق781/2).

کۆتایی

تویژەر دوای تەواوکردنی ئەم تویژینەوەیە گەیشت بەم دەرئەنجامانەی خوارەوە:

1_ مەلیکەکانی ئەیوبی لە کاتی پشوووەکانیاندا شیوازی کات بەسەر بردنیان هەمە ج ۆر بووە ، ئەوەتا هەندیکیان لە کۆشك ودەربارەکانیان بووە وەك دانیشتن لەگەڵ ئەدیب و زاناو ڕۆشنبیریان ودانیشتنی تایبە ت بە خۆیان، ئە وەی دیکەش یان زیاتر ئە و وەرزش و هونەرانە بووە کە لەگەڵڕۆژگاری ئەوکاتدا گونجاو بووە.

2_ بۆمان به دیار دەکه وێ لە ش یوازەکانی کات به سه ر بردنیان تا ڕادەیەك زێدەڕۆی وبەهەدەردانی زۆری تیدا نەکراوە لەبەر ئەو بارودۆخەی وڵات پێیدا تێپەڕی، بەتایبە تی شەڕو روبەروبونەوەیان لەگەڵ خاچییەکان وە ئینجا لۆکاڵییەکانی ناوچەکە وکیشەو ململانێی ناوخۆ لەسەر پرسی دەسەڵات.

3_ ڕاو کردن یەکیك بووە لەو ئارەزوانەی بەشیکی زۆر لە مەلیکەکان حەزیان پێی بووە ، لە پا ڵ ئەوەش سوار چاکی وئاری تۆپینی چۆغان هە م وەکو ڕاهیتان ووەرزش ومەشقی سە ربازی هەم وەکو خۆشی وکات بەسەر بردن.

4_ هەندیك لە مەلیکەکان لە دانیشتنە تایبەتیەکانیاندا گیرۆدەی مەیخواردنەوە بوون، بە تایبە تی مەلیك الافضل ومەلیك المعظم، مەلیك الاشرف، بەڵام بەشیکی دیکەیان لە ژیانی ه ەڕەشەشدا هەرگیز مەیان نەخواردۆتەوەو بە کاریکی ناشەرعی ونەویستراویان لە قەڵەمداوە.

5_ لە کاتی بەشداربوونیان لە دانیشتنە کانی تایبە ت لەگە ڵ زاناو ڕۆشنبیریان بابە تی جیاواز ورژینراوەو گفتوگۆو دیبەیت وراگۆرینەوەی لەبارەوە کراوەو بەشیك لە مەلیکەکان بەشدارییەکی ئەرینی و کارایان تیدا کردووە لەبەر ئەو ئاستە ڕۆشنبیری ومەعریفییەی لە بوارە جۆراو جۆرەکان هەیانبوو.

پەراوێزەکان

(1) تانژی سلوقی: یەکێکە لە جۆرەکانی سە گ وچەند تایبەتمەندیەکی تێدا هە بووە، لەوانە سەری بچووك بوو، ملی کورت بوو، باڵەکانی کورت بوو، ئە وە لەکاتێکدایە لاقە کانی درێژ بوو، جگە لەوانەش خاوەن لەش ولاریکی ریك وخێرایەکی لە رادە بەدەر بووە، سەبارەت بە ناوەکەشی لە بنەچەدا دەگەڕیتەوە بۆ شارۆچکەی سلوق لە وڵاتی یەمەن (القزويني، د.ت، ص45).

(2) حارم: لە بنەچە دا قە ڵایەکی سە ختە دەکەوێتە دەوروبە ری حلب، بە ڵام وەکو ناوچە دەوڵەمەند بووە بە زۆری دارو درەخت و سەرچاوە ئاوییەکانی (ياقوت الحموي، 1995، 205/2).

(3)قرقیسیا: شار ۆچکەیەکە دەکەوێتە سە ر رووبار ی خابوور نزیکە لە رحبە . یاقوت الحموي،1995، 328/4.

(4) سوارچاك: نازناوێك بووە زیاتر لە دونیای رۆژئاوا (ئە وروپا) وابەستە ی سیستە می دەرەبەگایەتی بووە لە سە دەکانی ناوەڕاست، بە تایبە تی لە باشور ی فەرنسا، هە ر سەرکردەیەك دەسکەوت وسەرکەوتنی زۆری وەدەست خستایە ئەو نازناوەی پێ دەبەخشرا، بێگومان زۆریك لە میرو سەرکردەکان لە ڕێگای کارەکانیان هەوڵیاندەدا بە و نازناوە بگە ن، بە ڵام زۆر بە ئەستەم پێیدە گەیشتن(الغلامي، د. ت، ص35).

(5) گۆڕەپانی سەوز: ئەو مەیدانە بوو کەوا هەفتانە دووجار سەر لەشکرو فەرماندەو سەربازەکان تێیدا کۆ دەبوونەوە، بەمەبەستی مەشق وڕاهێنان ونمایشی سەربازی لە سەر ئەسپسواری و بەکارهێنانی کەل و پەلەکانی شەڕکردن، دیارە لەو جۆرە گۆڕپانانەش لە زۆربەی لە شارەکان هەبوو، ئەوەتا لە شاری دمشق لە خواررووی قەلاکە بووە ، بەلام لە حلب دە کەوێتە بەشی رۆژئاوای شارەکە کە لە لایەن نورالدین محمود دروستکرا بوو کە لە دەوروبەریدا دارو درەختێکی زۆر چاندرا بوون، هەر بۆیە بە گورەپانی سەوز ناسرا بوو (ابن شداد : الاعلاق الخطیرە، 1991، خ1،ق81/1).

(6) گۆڕەپانی الحصی: ئەو گۆڕەپانەش دەکەوێتە باشوری شاری دمشق و زیاتر زەویەکەی چەو زیخ ولماوی بوو، سەرلشکرو سەربازەکان مشق و ڕاهێنان ونمایشی سەربازیان تێیدا ئەنجام دەدا (سوفاجیە، 1936، ص40).

(7)الجوکندار: زاراوەیەکی لێکدراوە پێک هاتووە لە دوو برگە ، جوکان واتە گۆچان، دار هەڵگرو پارێزەری، بەیەکەوە ئەو نازناوە دەدرا بە کەسێک کە دەبووە هەڵگرو پارێزەری گۆچانی مەلیک لە کاتی یاریکردندا (ابن طولون، 1992، ص64).

(8) شەترەنج: زاراوەیەکی فارسیە، لە بنەڕەتدا شەش ڕەنگە ، مەبەست لێی مەلیک و وەزیرو فیل وئەسپ وقەلاو سەربازە (القلقشندي : 1987، 158/2؛ السخاوي، ، مخطوطة مصورة، ص37) خود دەگوترێت لە بنەڕەتدا لە زاراوەی(شاتورانجا) هیندییەوە هاتووە کە بە واتای یاری شەڕ (جەنگ) دێت. (Murray, 1913, p: 50)

(9) ئەو کۆشکە بە شێوازێکی هونەری زۆر جوان بنیادنراوە لە دیمەشق لە لایەن مەلیک الاشرف، تەنانەت خۆی باس لەوە دەکات تەواوی موڵک و سامانی خۆم فرۆشت لە ڕۆژهەلات لە پێناوی ئەو دوو شوێنە، ئەو مولکانەش هیچ بەرهەمێکی نیە مەگەر بۆ چێژوەرگرتن نەبێ لە مانەوەو حەسانەوە تێیدا (ابن واصل، 1957، 144/5).

(10) شارۆچکەی العباسە : دەکەوێتە ولاتی مصرو نێوانی لەگەڵ شاری قاهیرە پانزە فرسخە/90کم، ئەو ناوچەیە ناسرا بوو بە زۆری دار خورماو زەلکاوەکانی بەمەش باڵندەیەکی زۆر رووی تێدەکرد ئەمش کارئاسانی زۆری دەکرد بۆ کرداریراوکردن، سەبارەت بە ناویشی لە عباسەی کچی ئەحمەد بن گولون هاتووە(یاقوت الحموي، 1995، 75/4).

(11) روح العارفین: ئەو کتێبە پێک هاتبوو لە حەفتا فەرموودەی پێغەمبەر(د.خ) کە خەلیفە ناصر لدین الله لە فەرموودە گێڕەوە باوەرپێکراوەکان وەرگرتبوو تێیدا تۆمار کرد بوو، ئەوەش دوا بەدوای ئەوەی خۆی خەریککرد بە کۆکردنەوەو گێڕانەوەی فەرموودە، پاشان داواکرد ئەو کتێبە لە زۆربەی ولات وهەرێمەکان دابەش بکرێت بۆ ئەوەی هەموو لایەک لە نزیکەوە پێیەوە ئاشنا بن وبیخوێنەوە. (پڕوانە: ابن واصل،1957، 228/3-233).

(12) ابوالحسن عەلی کوری کوڕی عەلی کوڕی محمد، لە ساڵی 551ك /1156 لە دایک بووە ، چەندین شوێن گەراوە وەکو بغداد، شام، مصر، خاوەنی چەندین بەرهەمی دانسقەو نەوازە لە بارەی فەلسەفەو لۆژیک، لەوانە (لباب الالباب في المنطق)،(مأخذ علی المحصول)،(شرح الجدل الشریف)، (أبكار الافكار)، دواجار لە ساڵی 631ك/1233ز لە دیمەشق کۆچی دوای کرد. (ابن خلكان، 1900 293/3_294؛ المدرس 1983، ص ص382-384).

(13) لە ناو کۆشکەکاندا شوێنێک وەکو پاشکۆی چێشتخانەکان بوو پێی دەگوترا (الشراب خاناە) کە تێیدا تەواوی خواردنەوە جۆراو جۆرەکانی مەلیکی تێدا ئامادە دەکرا، ئەو شوێنەش لە لایەن

کەسێکی تایبەت سەرپەرشتی دەکرا کە زۆر نزیک بووە لە مەلیک، لە هەمان کاتدا چەند خزمەتکارێکی لە ژێر دەستدا بووە کە پێیان دەگوترا (شراب دار) کاتێک ئەرک و پیشەیان ئامادەکردن وگێڕانی خواردنەوەکان بووە (القلقشندي، 1987، 9/4، 440/5).

(14) پۆشاکی خواردنەوە: بریتی بوولە جۆرە پۆشاکێکی درەوشاوەی رەنگاورەنگ تایبەت بووە بە مەیخوارکان، وبە پێی جۆری مەیەکەو پێگەی تاک لە نێو کۆمەڵگا گۆرانکاری بەسەردا دەهات، زیاتر لە قوماشی ئەسکەندەرانی وقەدیفە کە لە توک وپەڕو باڵی باڵندە و پەلەوەر دروست دەکراو بە زۆری پێک هاتبوو لە شەرواڵێک شۆڵ و کراسێک کە بەسەریەوە لۆکەتەیەک دەپۆشرا (الخطیب، 1996، ص352).

لیستی سەرچاوەکان

دەستنوس:

_ السخاوي: شمس الدين محمد بن عبد الرحمن (ت: 902هـ/1497م)

1_عمدة المحتج في حكم الشطرنج، مخطوطة مصورة، منشور على الموقع الالكتروني www.alukah.net.

سەرچاوەڕەسەنەکان:

_ ابن الاثير: ابو الحسن عز الدين بن علي الشيباني الجزري (ت: 630هـ/1232م)

2_ الكامل في التاريخ، تحقبق : عمر عبد السلام التدمري، دار الكتاب العربي، ط 1(بيروت، 1997).

_الاحدب: نجم الدين حسن الرماح(ت: 695هـ/ 1295م)

3 _ الفروسية والمناصب الحربية، تحقيق: عيد ضيف العبادي، وزارة الثقافة والاعلام، (بغداد، 1984).

_ ابن ابي اصيبعة: موفق الدين احمد بن القاسم (ت: 668هـ/1269م)

4 _ عيون الانباء في طبقات الاطباء، تحقبق: نزار رضا، مكتبة الحياة،(بيروت، د.ت).

_ ابن تغري بردي: جمال الدين ابو المحاسن يوسف (ت:874هـ/1469م)

5 _ النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، وزارة الثقافة والارشاد القومي،(مصر، د. ت).

_ الجاحظ: ابو عثمان عمرو بن بحر الكناني (ت:255هـ/ 866م)

6 _ التاج في اخلاق الملوك، تحقيق: احمد زكى باشا، مطبعة الاميرية، ط1(القاهرة، 1914).

_ الجواليقي: ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد(ت: 540هـ/1145م)

7_ المعرب من الكلام الاعجمي على حروف المعجم، دار القلم، ط1(دمشق، 1990).

_ الحنبلي: احمد بن ابراهيم (ت: 876هـ/1471)

8 _ شفاء القلوب في مناقب بني ايوب، تحقيق : ناظم رشيد، دار الحرية للطباعة، (بغداد، 1978).

_ ابن خلكان: ابو العباس شمس الدين احمد بن محمد (ت: 681هـ/1282م)

9 _ وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان ، تحقيق : احسان عباس، ج 1-3، 1990، ج4 1971 دار صادر،(بيروت،1994).

_ ابو داود: سليمان بن داود بن الجارود الطيالسي(ت: 204هـ/819م)

10 _ مسند ابى داود الطيالسي، تحقيق: محمد بن عبدالمحسن التركي، دار هجر، ط 1(مصر، 1999).

_ الدميري: محمد بن موسى بن عيسى(ت: 808هـ/1406م)

11_ حياة الحيوان الكبرى، دار الكتب العلمية، ط2 (بيروت 2003).

_ الدواداري: ابو بكر بن عبدالله بن ايبك (ت:736هـ/1363م)

12_ كنز الدرر وجامع الغرر (الدر المطلوب في اخبار بني ايوب)، تحقيق : سعيد عبدالفتاح عاشور، دار احياء الكتب العربية،(القاهرة ، 1972).

_ الذهبي: شمس الدين محمد بن احمد عثمان(ت: 748هـ/1347م)

13 _ تأريخ الاسلام ووفيات المشاهير والاعلام، تحقيق : بشار عواد معروف، دار الغرب الاسلامي، ط1(بيروت، 2003).

_ سبط ابن الجوزي: شمس الدين يوسف بن قزاوغلي(ت: 654هـ/1256م)

14 _ مراة الزمان في تاريخ الاعيان، مطبعة دائرة المعارف العثمانية، (حيدر اباد، 1951).

_ السبكي: تاج الدين عبدالوهاب بن علي(ت:771هـ/1369م)

15_ طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: محمود محمد الطناحي و عبد الفتاح محمد الحلو، ط 2 (القاهرة، 1992).

_ ابو شامة: شهاب الدين عبدالرحمن بن اسماعيل المقدسي(ت: 665هـ/1266م)

16_ تراجم رجال القرنين السادس والسابع المعروف بالذيل على الروضتيتن ، وضع حواشيه وعلق عليه: ابراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، ط1 (بيروت، 2002).

17 _ الروضتين في اخبار الدولتين النورية والصلاحية ، تحقيق : ابراهيم الزيبق، مؤسسة الرسالة،(بيروت، 1997)

_ ابن شداد: بهاء الدين يوسف بن رافع(ت: 632هـ/1234م)

18 _ النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية او سيرة السلطان الناصر صلاح الدين الايوبي، تحقيق: احمد ايبش، (دمشق، 2005).

_ ابن شداد: عز الدين محمد بن علي بن ابراهيم (ت: 684هـ/1285م)

19 _ الاعلاق الخطيرة في ذكر الامراء الشام والجزيرة ، تحقيق : يحيى زكريا عبارة، منشورات وزارة الثقافة والارشاد القومي، ط1(دمشف، 1987).

_ شرف الدين الانصاري: عبد العزيز محمد بن عبدالمحسن الحموي (ت: 662هـ/1223م)

20_ ديوان الصاحب شرف الدين الانصاري، تحقيق: عمر موسى باشا، مجمع اللغة العربية، (دمشق، د.ت).

_ ابن الشعار: كمال الدين ابي البركات المبارك بن الشعر الموصلي(ت:654هـ/1256م)

21 _ قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان المشهور بـ عقود الجمان في شعراء هذا الزمان، تحقيق: كامل سلمان الجبوري، دار الكتب العلمية، ط1(بيروت، 2005).

_ الصفدي: صلاح الدين خليل بن ايبك(ت:764هـ/1363)

22 _ الوافي بالوفيات، تحقيق : احمد الارناؤوط وتركي مصطفى، دار احياء التراث، (بيروت، 2000).

_ ابن طولون: شمس الدين محمد بن طولون الدمشقي (ت:953هـ/1546م)

23_ نقد الطالب لزغل المناصب، تحقيق : محمد احمد دهمان وخالد محمد دهمان، راجعه : نزار اباظة، دار الفكر المعاصر، (بيروت، 1992)

_ العباسي: حسن بن عبدالله (ت:710هـ/1310م)

24_ آثار الاول في ترتيب الدول، تحقيق: عبدالرحمن حميدة، دار الجيل، ط1(بيروت، 1989).

_ ابن العبري: غريغوريوس بن هارون الملطي(ت: 685هـ/1286م)

25_ تأريخ مختصر الدول، تحقيق: انطوان صالحاني اليسوعي، دار الشرق، ط3(بيروت، 1992).

_ ابن العديم: كمال الدين ابو القاسم عمر بن احمد(ت: 660هـ/1261م)

26_ بغية الطلب في تاريخ حلب، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر،(بيروت، 1988).

27_ زبدة الحلب في تأريخ حلب ، وضع حواشيه : خليل المنصور، دار الكتب العلمية، ط 1(بيروت، 1996)

_ ابو الفداء: الملك المؤيد عماد الدين اسماعيل بن محمد(ت: 732هـ/1321م)

28_ المختصر في اخبار البشر، تحقيق: محمد زينهم عرب و يحيى سيد حسين، دار المعارف، (القاهرة، 1999).

_ ابن فضل الله العمري: شهاب الدين احمد بن يحيى(ت: 749هـ/1378م)

29 _ مسالك الابصار في ممالك الامصار، المجمع الثقافي، ط1(ابو ظبي، 1423هـ/2002م)

_ ابن الفوطي: عبدالرزاق بن احمد (ت: 723هـ/1323م)

33 _ تلخيص مجمع الأداب في معجم الألقاب، تحقيق : مصطفى جواد، مطبعة مديرية أحياء التراث القديم، (دمشق، 1962).

_ ابن قتيبة الدينوري: ابو محمد عبدالله بن مسلم (ت:276هـ/889م)

30_ عيون الاخبار، دار الكتب العلمية، (بيروت، 1418هـ/1997م).

_ ابن قزل المشد: سيف الدين علي بن عمر (ت: 656هـ/1258م)

31 _ ديوان ابن قزل المشد، تحقيق: مشهور عبدالرحمان الحبازي،(القدس، 2002).

_ القزويني: زكريا بن محمد بن محمود (ت: 682هـ/1283م)

32 _ آثار البلاد وخبار العباد، دار صادر، (بيروت، د.ت).

_ القفطي: جمال الدين ابو الحسن علي بن يوسف (ت:646هـ/1248م)

33 _ انباه الرواة على انباه النحاة، تحقيق: محمد ابو الفضل ابراهيم، مؤسسة الكتب الثقافية، (بيروت، 1982).

_ القلقشندي: ابو العباس احمد بن علي الفزاري (ت:821هـ/1418م)

34_ صبح الاعشى في صناعة الانشا ، تحقيق : محمد حسين شمس الدين ، دار الكتب العلمية،(بيروت، 1987).

35_ مآثر الانافة في معالم الخلافة، تحقيق : عبدالستار احمد فراج، مطبعة حكومة الكويت، ط2(الكويت، 1985).

_ ابن قيم الجوزية: محمد بن ابي بكر بن ايوب (ت:751هـ/1351م)

36 _ الفروسية، تحقيق: مشهور بن حسن بن محمود بن سلمان، دار الاندلس، ط1(السعودية، 1993).

_ الكتبي: محمد بن شاكر بن احمد (ت: 764هـ/1363م)

37 _ فوات الوفيات، تحقيق: احسان عباس، دار صادر،(بيروت، 1974).

_ ابن كثير: ابو الفداء اسماعيل بن عمر (ت:774هـ/1373م)

38 _ البداية والنهاية ، تحقيق: علي شيري، دار احياء والتراث العربي، (بيروت،1988).

39_ طبقات الشافعيين، تحقيق : احمد عمر هاشم و محمد زينهم محمد عزب، مكتبة الثقافة الدينية،(د.م، 1993).

_ المسعودي: ابي الحسن علي بن الحسين (ت: 346هت/957م)

40_ مروج الذهب ومعادن الجوهر، تحقيق: محمد هشام النعسان وعبدالمجيد طعمه حلبي، دار المعرفة، ط1 (بيروت،2005).

_ مسلم بن حجاج: ابو الحسن مسلم بن حجاج القشيري (ت: 261هـ/874م)

41 _ صحيح مسلم، تحقيق: محمد فؤاد عبدالباقي، دار احياء التراث العربي،(بيروت، د.ت).

_ ابن المعتز: عبدالله بن محمد العباسي (ت:296هـ/908م)

42 _ طبقات الشعراء، تحقيق: عبدالستار احمد فراج، دار المعارف، ط3(القاهرة، د.ت).

_ المقريزي: تقي الدين ابي العباس احمد بن علي (ت: 845هـ/1441م)

43_ السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق: محمد عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، ط 1(بيروت، 1997).

_ الملك الناصر داود: داود بن عيسى الايوبي (ت: 656هـ/1258م)

44 _ الفوائد الجلية في الفرائد الناصرية (رسائله وشعره)، تحقيق : ناظم رشيد، دار الشؤون الثقافية العامة، (بغداد، 1992).

_ ابن منقذ: أسامة بن مرشد بن علي الشيزري (ت:584هـ/1188م)

45 _ الاعتبار، حرره: فليب حتى، مكتبة الثقافة الدينية،(مصر، د.ت).

_ مؤلف مجهول: (توفي بعد 655هـ/1257م)

46 _ تاريخ دولة الاكراد والاتراك (تاريخ دولة الاكراد)، دراسة وتحقيق : موسى مصطفي الهسنياني، منشورات جامعة دهوك، ط1(دهوك، 2010).

_ مؤلف مجهول: (من مؤلفات القرن السابع الهجري)

47 _ اخبار سلاجقة الروم(مختصر سلجوقنامه)، ترجمة: محمد السعيد جمال الدين، المشروع القومي للترجمة، (القاهرة، 2007).

_ ابن نظيف الحموي: ابو الفضائل محمد بن علي (ت:644هـ/1246م)

47_ التأرخ المنصوري (تلخيص الكشف والبيان في حوادث الزمان)، تحقيق : ابو العيد دودو، مراجعة: عدنان درويش، مطبوعات مجمع اللغة العربية، (دمشق، 1981).

_ النويري: شهاب الدين أحمد بن عبدالوهاب بن محمد (ت:733هـ/1322م)

49 _ نهاية الارب في فنون الادب، تحقيق : نجيب مصطفى فواز و حكمت كشلي فواز، دار الكتب العلمية،(بيروت، 2004).

_ ابن واصل: جمال الدين محمد بن سالم (ت: 697هـ/1297م)

50 _ التأريخ الصالحي، تحقيق: عمر عبدالسلام تدمري، المكتبة العصرية، (بيروت، 2010).

51 _ مفرج الكروب في اخبار بني ايوب، ج1_5، تحقيق: جمال الدين الشيال، مطبعة الاميرية، (القاهرة ، 1957).

52_ مفرج الكروب في اخبار بني ايوب، ج 6، تحقيق : عمر عبدالسلام التدمري، المكتبة العصرية،(بيروت، 2004).

_ ياقوت الحموي: شهاب الدين عبدالله الرومي (ت:626هـ/1229م)

53 _ معجم البلدان، دار صادر، ط2(بيروت، 1995).

_ اليونيني: قطب الدين موسى بن محمد (ت: 726هـ/1326م)

54 _ ذيل مرآة الزمان، دار الكتب الاسلامي، ط2(القاهرة، 1992م).

ژێدەرەکان

_ ابراهيم: خالدة سلمان

55 _ الحياة الاجتماعية في مصر في العصر الايوبي (567-648هـ /1171-1250م)، دار البصائر للطباعة والنشر، ط1(بيروت، 2013).

_ الاتروشي: شوكت عارف

56_ الحياة الفكرية في مصر خلال العصر الايوبي،(عمان،2007).

_ باشا: عمر موسى

57 _ الادب في بلاد الشام عصور الزنكيين والا يوبيين والمماليك، دار الفكر، ط 1(دمشق، 1989).

_ بدوي: احمد احمد

58 _ مأمون بني ايوب المعظم عيسى، مطبعة لجنة البيان العربي،(القاهرة، 1953).

_ الحايك: منذر

59 _ مملكة حمص في العصر الايوبي، تقديم: سهيل زكار، دار طلاس، (دمشق، 2000).

_ الخطيب: مصطفى عبدالكريم

60_ معجم المصطلحات والالفاظ التاريخية،(بيروت، 1996)،

_ رجب: عبد الجواد ابراهيم

61 _ الفاظ الحضارة في القرن الرابع الهجري دراسة في ضوء مروج الذهب للمسعودي،(القاهرة، 2003).

_ السامرائي: فراس سلمي حياوي

62_التقاليد والعادات الدمشقية خلال عهود السلجوقيين- الزنكيين- الايوبيين، دار الأؤائل للنشر والتوزيع،(دمشق،2004).

_ سوفجيه: جان

63_ دمشق الشام،(بيروت، 1936)

_ شلبي: احمد

64 _ الحياة الاجتماعية في الفكر الاسلامي، مكتبة النهضة المصرية، ط5(القاهرة، 1986).

_ شميساني: حسن

65 _ مدينة سنجار من الفتح العربي الاسلامى حتى الفتح العثماني، دار الافاق الجديدة، (بيروت، 1983).

_ الطيار: عبدالله بن محمد بن احمد

66 _ توجيه وتنبيه الى هواة الصيد ومحبيه، دار المتعلم للنشر والتوزيع، ط1(الرياض، 2003).

_ عبدالخالق البنا: عبد الحافظ

67 _ اسواق الشام في عصر الحروب الصليبية، مطبعة عين للدراسات والبحوث الانسانية والاجتماعية، ط1(القاهرة، 2007).

_ الغلامي: عبدالمنعم

68_ ماثر العرب والاسلام في القرون الوسطى، مطبعة أم الربيعين، (الموصل، د.ت).

_ المدرس: عبد الكريم محمد

69_ علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره: محمد علي القرداغي،(بغداد، 1983).

_ مصطفى: شاكر

70_ المدن في الاسلام حتى العصر العثمانى، دار ذات السلاسل للطباعة والنشر،ط1(الكويت، 1988).

_ نصار: لطفي احمد

71 _ وسائل الترفية في عصر سلاطين المماليك في مصر، مطبعة الهيئة المصري العامة للكتاب، (مصر، 1999).

ژێدەرەکان بە زمانی ئینگلیزی وفەرەنسی:

D. Aix: Albert_

72 _ Historia Nicenae Vel Anticochenae prologum, (Paris, 1896).

Murray: H.X.R_

History of chess, (Oxford, 1913). 73_

نامه زانكۆيى بلاو نه‌كراوه‌كان:

_ الصايغ: هنرييت زاهى سايا

_ اتجاهات الشعر العربي في القرن السابع الهجري في بلاد الشام، اطروحة دكتوراه، كلية الاداب_جامعة القاهرة، (القاهرة، 1980). 74

_ نوري: نوفل محمد

_ الاعياد والمناسبات ووسائل الترفيه في بغداد في العصور العباسية (145-656هـ /763-1258م)، رسالة الماجستير، كلية التربية_ جامعة الموصل،(الموصل، 1996). 75

گۆڤاره‌كان:

_ الهورمزياري: جتو حمدامين سمايل

_ وسائل الصيد المعاصرة دراسة فقهية، مجلة جامعة كويه، العدد/22، (كويه، 2012).76

_ الويس: كامل طه

_ الالعاب الرياضية في العصر العباسي (رياضة الكرة الصولجان في العصر العباسي)، مجلة كلية التربية الرياضية، العدد/ 12،(بغداد، 2003). 77

References

Abbasi (d: 710 AH / 1310AD). (1989). Effects of the first in the ranking of countries, investigation: Abdulrahman Hameera, Dar Jil, Beirut.

Abu al_Fida (d. 732 AH / 1321 AD). (1999). Abbreviations in the news of humans, investigation: Mohammed Zainham Arabs and Yahya Sayed Hussein, Dar Maarif, Cairo.

Abu Daoud (d. 204 AH / 819 AD). (1999). Musnad Abi Dawood al-Tilasi, investigation: Mohammed bin Abdul-Mohsen al-Turki, Dar Hajar. Egypt.

Abu Shama (d. 665 AH / 1266). (2002). The translations of the men of the sixth and seventh centuries known as the tail on the Roudhtiten, put his footnotes and commented on it: Ibrahim Shams al-Din, Dar al-Kuttab al-Alami, Beirut.

Abu Shama (d. 665 AH / 1266). (1997). Al-Rawdatin in the News of the Two New States and the Authority, Ibrahim al-Zaybq, Al-Resala Foundation, Beirut.

AL_ Qafti (d. 646 AH / 1248 AD). (1982). Narrated by narrators on the objets of the grammarians, by: Mohammed Abu al- Fadl Ibrahim, Cultural Books Foundation, Beirut.

Al_ thahaby (d. 748 AH / 1347 AD).(2003). History of Islam and the deaths of celebrities and media, investigation: Bashar Awwad Marouf, Dar al-Gharb al-Islami, Beirut.

AL_ yunini (d: 726 AH / 1326 AD). (1992). Tail of the mirror of time, the Islamic Book House, Cairo.

Albert. D.A. (1896). Historia Nicenae Vel Anticochenae prologum, Paris.

Al-Dumeir (d. 808 AH / 1406 AD). (2003). The Life of the Great Animal, Dar al-Kitab al-'Ilami, Beirut.

Al_dwadawari (d. 736 AH / 1363 AD). (1972). Treasure of Aldar and Mosque of Gharar (Durr required in the news of Bani Ayoub), investigation: Said Abdel Fattah Ashour, House of Arabic books revival, Cairo.

Al-Hamdny (d. 695 AH / 1295 AD).(1984). Equestrian and military positions, investigation: Eid Deif al-Abadi, Ministry of Culture and Information, Baghdad.

Al-Jahiz (d: 255AH / 866 AD). (1914). Crown in the ethics of kings, investigation: Ahmed Zaki Pasha, Amiri Press, and Cairo.

Al-Jawaliki (d. 540 AH / 1145 AD). (1990). Al-Ma'arab from Al-Ajami on the letters of the dictionary, Dar Al-Qalam, Damascus.

Ibn Qayyim al-Jawziyya (d. 751 AH / 1351 AD).(1993). Equestrian, investigation: Mashhur bin Hassan bin Mahmoud bin Salman, Dar al-Andalus, Saudi Arabia.

Al-Qalqashandi (d. 821 AH / 1418 AD). (1987). Sobh al-A'ashah in the Al-Ansha industry, investigation: Muhammad Hussein Shams al-Din, Dar al-Kuttab al-Alami Beirut.

Al-Qalqashandi (d. 821 AH / 1418 AD). (1985) .the exploits of Al-Anfa in the features of the Caliphate, by: Abdul Sattar Ahmed Faraj, Kuwait Government Press, and Kuwait.

Al-Sakhawi (d. 902 AH / 1497 AD). The leader of the protester in chess rule, a manuscript, published on www.alukah.net.

Alwais. K. T. (2003). Athletics in the Abbasid Period (Sports Bowl in the Abbasid Period), Journal of Physical Education College, No. 12, Baghdad.

Anonymous author (died after 655 AH / 1257 AD). (2010). History of the State of the Kurds and Turks (History of the State of the Kurds), study and investigation: Musa Mustafa al-Hasaniani, publications of the University of Dohuk, Dohuk.

Anonymous author: (from the writings of the seventh century AH). (2007). the Seljuks of Rum (Saljuknama), Translated by: Mohammed Al-Said Jamal Aldin, the National Project of Translation, Cairo.

Atrushi. Sh. A. (2007). Intellectual Life in Egypt during the Ayyubid Age. Amman.

Badawi. A. A. (1953). Mamoun Bani Ayoub al-Ma'izam Issa, Printing Press Committee of the Arab statement, Cairo.

Badawi. A. A. (2000). Kingdom of Homs in the Ayyubid era, presented by: Suhail Zoukar, Dar Tlas, Damascus.

Hanbali (d. 876 AH / 1471). (1978). healing the hearts in Mneqib Bani Ayoub, investigation: Nazim Rashid, Freedom House for printing, Baghdad.

Hayek. M. (2000). Kingdom of Homs in the Ayyubid era, presented by: Suhail Zoukar, Dar Tlas, Damascus.

Horemzari. G. S. (2012). Contemporary hunting Tools Juristic Study, Journal of the University of Koya, No. 22, Koya.

Ibn Abi Yashat (d. 668 AH / 1269 AD). (D.T). News of the news in the layers of doctors, Tqebq: Nizar Reza, Library of Life, and Beirut.

Ibn al-Abri (d: 685 AH / 1286 AD). (1992). Brief History of States, investigation: Antoine Salhani Jesuit, Dar al-Sharq, Beirut.

Ibn al-’Adim (d.660 AH / 1261 AD). (1988). With a view to the demand in the history of Aleppo, Suhail Zoukar, Dar al-Fikr, Beirut.

Ibn al-Atheer (d. 630 AH / 1232 AD). (1997). full in history, investigation: Omar Abdel Salam al-Tadmari, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut.

Ibn al-Fouti (d: 723 AH / 1323 AD). (1962). Summary of the complex of literature in the dictionary of titles, the investigation: Mustafa Jawad, the Directorate of the Department of Old Heritage, Damascus.

Ibn al-Mu'taz (d: 296 AH / 908 AD). (DT). Layers of poets, investigation: Abdel-Sattar Ahmed Farrag, Dar Maarif, Cairo.

Ibn al-Sha'ar (d. 654 AH / 1256 AD). (2005). Qallayd Juman in the poets of this time famous decades of Juman in the poets of this time, the investigation: Kamel Salman Jubouri, Dar al-Kuttab al-Ulami, Beirut.

Ibn Fadlullah al-Amri (d. 749 AH / 1378 AD). (2002). Pathways of sight in the kingdoms of Amazar, Cultural Complex, Abu Dhabi.

Ibn Kathir (d. 774 AH / 1373AD). (1988). the Beginning and the End, Ali Shiri, Arab Revival and Heritage, Beirut.

Ibn Kathir (d. 774 AH / 1373AD). (1993). Tafsat El-Shafoui, Investigation: Ahmed Omar Hashim and Mohamed Zainham Mohamed Azab, Library of Religious Culture, MD.

Ibn Khalkan(d. 681 AH / 1282AD). (1994). Deaths of the elderly and the sons of time, the investigation: Ihsan Abbas, 1-3, 1990, C 4 1971 Dar Sader, Beirut.

Ibn Munqadh(d. 584 AH / 1188 AD). (DT). Mind, edited by: Flip Up, The Library of Religious Culture, Egypt.

Ibn Nazif al-Hamawi (d. 644 AH / 1246 AD). (1981). Al-Mansoori History (Summarizing the Reveal and Statement in Time Incidents), by: Abu Eid Doudou, Review: Adnan Darwish, the Arabic Language Complex, and Damascus.

Ibn Qayyim al-Jawziyya (d. 751 AH / 1351 AD). (1993). equestrian, investigation: Mashhur bin Hassan bin Mahmoud bin Salman, Dar al-Andalus, Saudi Arabia.

Ibn Qutaiba al-Dinuri (d. 276 AH / 889 AD). (1997). Oyoun al-Akhbar, Dar al-Kitab al-Sallami, Beirut.

Ibn qzl al_ mushed (d: 656 AH / 1258 AD). (2002). Diwan of Ibn Qazal Almashd, investigation: famous Abdul Rahman Habazi, Jerusalem.

Ibn Shaddad (d. 632 AH / 1234 AD). (2005). The Royal Juices and the Prospects of Yusufiyah or the biography of Sultan Al-Nasir Salah Al-Din Al-Ayoubi, investigation: Ahmed Ibash, Damascus.

Ibn Shaddad (d: 684 AH / 1285 AD). (1987). Dangerous relations in the mention of the princes of the Levant and the island, investigation: Yahya Zakaria phrase, publications of the Ministry of Culture and National Guidance, Damshef.

Ibn Tghri Bardi ((d. 874 AH / 1469 AD). (D.T). Stars shining in the kings of Egypt and Cairo, the Ministry of Culture and National Guidance, Egypt.

Ibn Tulun(d. 953 AH / 1546AD). (1992). Criticism of the student to occupy positions, investigation: Mohammed Ahmed Dahman and Khalid Mohammed Dahman reviewed by: Nizar Abaza, Contemporary Thought House, Beirut.

Ibn Wasel (d: 697 AH / 1297 AD). (2010). History Salhi, investigation: Omar Abdulsalam Tadmari, Modern Library, Beirut.

Ibn Wasel (d: 697 AH / 1297 AD). (1957). Mufruj al-Karub in the news of Bani Ayoub, J1_5, and investigation: Gamal al-Din Shayal, Amiriya Press, Cairo.

Ibn Wasel (d: 697 AH / 1297 AD). (2004). Mufrouj al-Kroub in the news of Bani Ayoub, J6, and investigation: Omar Abdulsalam al-Tadmari, the modern library, Beirut.

Ibrahim. Kh. S. (2013). Social life in Egypt in the Ayyubid era (567-648 / 1171-1250), Dar al-Basayr for printing and publishing, Beirut.

Khatib. M. K. (1996). Glossary of Terms and Historical Words, Beirut.

King Al-Nasir Dawood ((d. 656 AH / 1258 AD). (1992). The obvious benefits in the Nasiriyah literature (letters and poetry), by: Nazem Rashid, House of Public Cultural Affairs. Baghdad.

Kutbi (d. 764 AH / 1363 AD). (1974). Fatalities, Achievement: Ihsan Abbas, Dar Sader, Beirut.

Maqrizi (d. 845 AH / 1441AD). (1997). Behavior to teach the kings, the investigation: Mohammed Abdul Qadir Atta, Dar al-Kuttab al-Alami, Beirut.

Masoudi (d: 346 AH / 957 AD). (2005). Gold promoters and mineral minerals, investigation: Mohammed Hisham Al-Nusan and Abdulmajid Tameh Halabi, Dar Al-Maarifah, Beirut.

Muderes. K. M. (1983). Our scientists in the service of science and religion, published by: Muhammad Ali al-Qardaghi, Baghdad.

Murray.H.X.R (1913). History of chess, Oxford.

Muslim bin Hajjaj (d. 261 AH / 874 AD). (D.T). Saheeh Muslim, Inquiry: Mohamed Fouad Abdel-Baki, House of Revival of Arab Heritage, Beirut.

Mustafa. Sh. (1988). Cities in Islam until the Ottoman era, Dar Al-Salsal for Printing and Publishing, Kuwait.

Nassar. L. A. (1999). The means of entertainment in the era of the Mamluk sultans in Egypt, the Egyptian General Book Press, Egypt.

Nuri. N. M. (1996). Festivities, events and entertainment in Baghdad during the Abbasid period (145-656 / 763-1258), Master's thesis, Faculty of Education _ Mosul University, Mosul.

Nuwairi (d. 733 AH / 1322 AD). (2004). End of Arb in the arts of literature, investigation: Naguib Mustafa Fawaz and Hikmat Kashli Fawaz, House of Scientific Books, Beirut.

Pasha. O. M. (1989). Literature in the Levant of the era of the Znokis and the Ayyubids and Mamluks, Dar al-Fikr, Damascus.

Qazwini (d: 682 AH / 1283 AD). (D.T). the effects of the country and Khobar Abad, Dar Sader, Beirut.

Rajab. . G. I. (2003). Civilizations in the fourth century AH Study in the light of the gold promoter Masoudi, Cairo.

Sabki (d: 771 AH / 1369 AD). (1992). layers of the great Shafei, investigation: Mahmoud Mohammed Al-Tanahi and Abdel-Fattah Mohamed El-Helou, Cairo.

Safadi (d: 764 AH / 1363AD). (2000). Al-Wafi Al-Fatifiyat, investigation: Ahmad Al-Arnaout and Turki Mustafa, Dar Al-Tariyat Al-Tarath, Beirut.

Samarrai. F. S. (2004). Damascene Traditions and Traditions during the Seljuk-Chalukin-Ayyubid Periods, Dar Al-Awael Publishing and Distribution, Damascus.

Sayegh. H. Z. (1980). Trends of Arabic poetry in the seventh century AH in the Levant, PhD thesis, Faculty of Arts - Cairo University, Cairo.

Shalaby. A. (1986). Social Life in Islamic Thought, the Egyptian Renaissance Library, I5 ,Cairo.

Sharaf al-Din al-Ansari (d. 662 AH / 1223 AD). (D.T). Diwan Al-Saheb Sharaf Al-Din Al-Ansari, Inquiry: Omar Musa Pasha, Arabic Language Complex, Damascus.

Shmeisani. H. (1983). The city of Sinjar from the Arab Islamic conquest until the Ottoman conquest, New Horizons House, Beirut.

Sophaje. J. (1936). Damascus Sham, Beirut.

Subet Ibn al-Jawzi (d. 654 AH / 1256 AD). (1951). the History of Time in the History of the Elders, the Ottoman Knowledge Department Press, Hyderabad.

Yaqoot al-Hamawi (d. 626 AH / 1229 AD). (1995). Dar Al-Sadir, Dar al-Sadir, Beirut.